

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

Філологічний факультет
Кафедра української літератури

**Проблема становлення таланту обдарованої дитини
з погляду українських письменників
та її актуалізація в закладах профтехосвіти**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 2 курсу, 601 групи

М'якота Валентина Дмитрівна

Керівник:

доктор філологічних наук,

професор **Ковалець Л. М.**

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол №__ від _____ 2024 р.

Зав. кафедри _____ доцент Мальцев В. С.

Анотація

Темою магістерської роботи є проблема становлення таланту обдарованої дитини з погляду українських письменників та її актуалізація в закладах профтехосвіти. Мета дослідження – з'ясувати, як означена проблема реалізується у зразках української художньої прози різних історико-літературних періодів і яким може бути її практичне застосування в підготовці здобувачів профтехосвіти.

Розглянуто феномен дитячої обдарованості в оповіданнях І. Франка «Малий Мирон» та «Під оборогом», оповіданнях О. Донченка «Скрипка» й Г. Тютюнника «Дивак», проаналізовано також драму обдарованої дитини в повістях А. Бачинського «140 децибелів тиші» та О. Сайко «Нетутешній». Запропоновано методичну розробку уроку позакласного читання з української літератури, присвяченого повісті О. Сайко, як одного з ефективних шляхів професійного виховання учнів засобами слова.

Ключові слова: феномен обдарованості, талановита дитина, внутрішня гармонія, самодетермінація, розвиток таланту, мікро- та макроколектив.

Anotation

The topic of this master's thesis is the development of a gifted child's talent from the perspective of Ukrainian writers and its practical application in vocational education institutions. The aim of the research is to determine how this issue is reflected in samples of Ukrainian literary prose from different historical and literary periods and how it can be practically applied in preparing vocational education students.

The phenomenon of children's giftedness is examined in I. Franko's stories «Malyi Myron» and "Pid Oborohom", O. Donchenko's story "Skrypka", and H. Tiutiunnyk's story "Dyvak". The drama of a gifted child is also analyzed in A. Bachynsky's novella "140 Decibels of Silence" and O. Saiko's novella "Netuteshnyi". A methodological lesson plan for extracurricular reading in

Ukrainian literature, focused on O. Saiko's novella, is proposed as one of the effective ways for the professional education of students through literary means.

Keywords: phenomenon of giftedness, gifted child, inner harmony, self-determination, talent development, micro- and macro-collective.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ (В.Д. М'якота)
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ФЕНОМЕН ДИТЯЧОЇ ОБДАРОВАНOSTІ У ТВОРЧOSTІ ІВАНА ФРАНКА.....	10
1.1.Феномен обдарованості у філософсько-психологічній думці ХІХ століття та педагогічних поглядах Івана Франка	10
1.2. Проблема розвитку й адаптації обдарованої дитини в суспільстві (на матеріалі оповідання «Малий Мирон»).....	16
1.3. Прагнення обдарованої дитини до внутрішньої гармонії: оповідання «Під оборогом»	21
Висновки до розділу 1.....	25
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ТАЛАНТУ ОБДАРОВАНOSTІ ДИТИНИ ТА ЇЇ ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ У ПРОЗІ ОЛЕСЯ ДОНЧЕНКА ТА ГРИГОРА ТЮТЮННИКА.....	27
2.1.Проблема дитячої обдарованості у контексті соціально-культурних обставин 20-60-х років ХХ століття	27
2.2. Реалізація дитячого таланту як мрії про гармонійний розвиток суспільства (на матеріалі оповідання Олеся Донченка «Скрипка»).....	32
2.3. Проблема становлення таланту обдарованої дитини крізь призму дихотомічного протистояння в соціумі добра і зла (за оповіданням Григора Тютюнника «Дивак»)	40
Висновки до розділу 2.	49
РОЗДІЛ 3. ДРАМА ОБДАРОВАНOSTІ ДИТИНИ У ТВОРЧOSTІ СУЧАСНИХ ПИСЬМЕННИКІВ.....	52
3.1. Феномен дитячої обдарованості в сучасній педагогіці та психології.....	52
3.2.Обдарована дитина в пошуках наставника (на матеріалі повістей Андрія Бачинського «140 децибелів тиші» та Оксани Сайко «Нетутешній»).....	56
Висновки до розділу 3.....	71

РОЗДІЛ 4. ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ ПРО ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ ЯК ОДИН ІЗ ЕФЕКТИВНИХ ЗАСОБІВ ПРОФЕСІЙНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	74
4.1. Роль аналізу прози сучасних українських письменників про талановитих дітей у розвитку професійних навичок здобувачів освіти закладів професійно-технічного навчання.....	74
4.2. Літературна вікторина «Щасливий, хто реалізував свій таланти» (за повістю Оксани Сайко «Нетутешній» (методична розробка уроку позакласного читання з української літератури для ІІІ курсу (11 клас)).....	76
Висновки до розділу 4.....	79
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83

ВСТУП

Наприкінці XIX століття і до сьогодні об'єктом особливої уваги психологів, педагогів, письменників стає світ внутрішніх переживань обдарованої дитини. Зокрема, в літературних творах зовнішня дія перетворюється на тло для зображення найглибших процесів психіки маленької особистості, котра відкриває в собі особливі здібності. Проблема становлення таланту, взаємодії обдарованої дитини й суспільства, пошуку гармонії, самодетермінації особливо активно порушується у творчості українських письменників останніх десятиліть.

Вважаємо, що в межах нашого дослідження особливу увагу слід приділити вибраним творам Івана Франка, Олеся Донченка, Григора Тютюнника, Андрія Бачинського та Оксани Сайко, щоб простежити еволюцію та закономірності уваги письменників XIX-XX століть та сьогодення до психології обдарованої дитини. Автори створили багатогранні образи талановитих дітей із села та міста, показуючи розкриття здібностей маленьких особистостей, переживання ними глибоких емоцій та вплив мікро- та макроколективу на самовизначення обдарованих школярів.

У становленні Франкових персонажів спостерігається два полюси: неосвіченість дорослих людей, що задовольняються неவிбагливістю, і суперечливий пошук та прагнення обдарованої дитини до самовизначення. Саме такі протилежності є вічними, адже для того, щоб розвивати талант, потрібні можливості та зусилля.

Особливістю творів Олеся Донченка та Григора Тютюнника є розчарування авторів у комуністичних ідеалах світлого майбутнього, невідповідність мрії та реальності, що спричиняє внутрішній конфлікт у душах талановитих дітей і дорослих, котрі їх виховують. Життя таких школярів проходить в умовах дихотомії суспільного добра й зла, що зумовлює душевну драму персонажів.

Андрій Бачинський та Оксана Сайко порушують проблему пошуку обдарованою дитиною гідного наставника, а також відповідальності дорослих за створення належних умов для розкриття та реалізації дитячих талантів. А школярі, у яких обдарованість б'є через край, і в наш час стають для суспільства диваками.

Актуальність дослідження нашої роботи передбачає необхідність ґрунтовнішого вивчення проблеми становлення дитячого таланту з погляду українських письменників. Серед літературознавчих праць є чимало матеріалів, у яких розглянуто дитячу тематику творів Івана Франка, Олеся Донченка та Григора Тютюнника, значно менше – Андрія Бачинського та Оксани Сайко. Водночас немає окремих досліджень дитячої обдарованості у творах митців, особливо якщо взяти до уваги факт, що в сучасному суспільстві інтерес до досліджуваного феномену дуже посилюється.

Метою роботи є вивчення проблеми становлення дитячого таланту в його тісному зв'язку із внутрішньою еволюцією дитини, впливом найближчого оточення та значенням для гармонійного розвитку суспільства в цілому (на прикладі творів українських письменників різних епох).

Досягнення цієї мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- з'ясувати особливості трактування феномену обдарованості у філософській, психологічній та педагогічній думці кінця XIX – початку XXI століть в Україні та за її межами;
- окреслити, як освітні умови та суспільно-політичні обставини останніх століть вплинули на можливість становлення таланту обдарованої дитини та як ця тема розкривається в літературних творах;
- простежити, як у художніх текстах зображуються закономірності пошуку талановитою дитиною внутрішньої гармонії;
- визначити, як письменники описують проблеми взаємодії обдарованих дітей із найближчим оточенням (членами сім'ї, однокласниками, вчителями та ін.);

- проаналізувати місце творів про талановитих дітей у доробку Івана Франка, Олеся Донченка, Григора Тютюнника, Андрія Бачинського, Оксани Сайко та в українській дитячій літературі в цілому
- з'ясувати можливості практичного застосування цього матеріалу на уроках української літератури в закладах профтехосвіти, підготувати сценарій проведення відповідного заходу.

Глибоке й вичерпне вивчення обраної теми зумовило дослідження чималої кількості творів українських письменників про дітей. **Об'єктом наукової студії** обрано прозу, в якій порушено проблему становлення та розвитку дитячого таланту в суспільстві різних історичних періодів, а саме: оповідання «Малий Мирон» і «Під оборогом» Івана Франка, «Скрипка» Олеся Донченка та «Дивак» Григора Тютюнника, повісті Андрія Бачинського «140 децибелів тиші» та Оксани Сайко «Нетутешній».

Предметом дослідження є аналіз закономірностей становлення дитячого таланту, що передані у творчості Івана Франка, Олеся Донченка та Григора Тютюнника, Андрія Бачинського та Оксани Сайко, а також підготовка цього матеріалу до його практичного застосування в закладах профтехосвіти.

Наукова новизна магістерської роботи полягає в тому, що у ній проведено системний аналіз указаних творів, висвітлено проблеми самореалізації талановитих особистостей, а також розроблено відповідний конспект уроку з позакласного читання в закладах профтехосвіти. У дослідженні комплексно розкрито психологію обдарованих школярів через їхні стосунки з ровесниками та дорослими й пошук свого місця в суспільстві. Для цього обрано **методи**:

- **культурно-історичний** (з огляду на те, що кожен художній твір – історичне джерело, яке має культурно-пізнавальну цінність);
- **філологічний**, спрямований на вивчення текстів, їхнє ретельне коментування;

- **типологічний**, який передбачає заґрунтоване на зіставленні висвітлення феноменів, метод рецептивної естетики (він зосереджений на особливостях сприймання художніх творів, їхнього впливу на читача);
- **метод психологічного аналізу** (зادля наукового потрактування психологічних станів дитини як героя літературного твору).

Практичне значення дослідження визначається тим, що матеріали роботи можуть бути використані при вивченні університетських історико-літературних курсів, зокрема й курсу «Українська художня література для дітей», а також при викладанні української літератури в загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладах; при написанні наукових статей, курсових та магістерських робіт.

Структура роботи. Магістерське дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, які мають підрозділи, висновків до кожного розділу, загального висновку та списку використаних джерел з п'ятдесяти чотирьох позицій. Загальний обсяг роботи – 87 сторінок, з них основного тексту – 77 сторінок.

Апробація роботи. Матеріали магістерської роботи апробовані у Вищому професійному училищі № 24 м. Заставна на уроці української літератури 23.10.2024 року в навчальних групах № 7, № 8 (ІІІ курс).

РОЗДІЛ 1. ФЕНОМЕН ДИТЯЧОЇ ОБДАРОВАНOSTІ У ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

1.1. Феномен обдарованості у філософсько-психологічній думці XIX століття та педагогічних поглядах Івана Франка

Уже протягом тривалого часу філософів, психологів та педагогів турбує питання природи феномену обдарованості. В античній філософії, наприклад, його пов'язували із «божественним осяянням». Безсмертне божество та смертна людина поєднувалися в понятті «геній», яке вивчалось в європейській філософії та вживалося в повсякденній свідомості аж до кінця XIX століття [31].

Існує багато визначень терміну «геніальність». Спільним для них усіх є розуміння того, що це – найвищий прояв творчих сил особистості, реалізація яких має важливе значення не просто для самої людини, а для цілої історичної епохи.

У часи Просвітництва філософи Р. Декарт, Г. Лейбніц, Д. Дідро та інші стверджували, що кожна людина може розвинути в собі приховану геніальність, але для цього потрібні воля та сприятливе середовище. Представники німецької класичної філософії І. Кант, А. Шопенгауер вважали головною ознакою геніальності вдосконалення старого й обов'язкове створення чогось нового, незвичайного, неакадемічного.

Термін «обдарованість» почав використовуватися лише наприкінці XIX століття, що було зумовлене утвердженням педагогіки, а потім і психології як самостійних наук [31]. У сучасній психології побутує два погляди на природу обдарованості: вона дається всім з народження (Дж. Локк та ін.) або генетично передається дитині в рідкісних випадках (Ф. Гальтон, Р. Стернберг).

Обдарованість – це значно вищий розвиток певних здібностей дитини (розумових чи творчих), порівняно із однолітками; це краща спроможність до навчання, що в подальшому може забезпечити реалізацію особистості через значні досягнення у певній сфері.

Як зазначає О. Антонова, феномен обдарованості потребує дослідження на рівні цілого комплексу наук [2]. Наприклад, соціологічний (соціогенний) підхід стверджує, що обдарованість залежить, перш за все, від умов життя людини, саме соціальне середовище стимулює розвиток обдарованості, творчої діяльності. Роль середовища у розвитку творчих здібностей особистості залежить від того, наскільки те чи інше суспільство є цивілізованим, гуманним, від суспільної оцінки обдарувань і талантів, створення для їх розвитку адекватних умов. А якщо суспільство не приймає талант, доля його стає трагічною. Отже, як зазначає О. Антонова, все найкраще в людині можна активізувати лише за умови її визнання, поваги до неї та заохочення, її підтримки [2]. Безумовно, суспільна думка відіграє неабияку роль у долі обдарованої особистості. Проте й особистісні якості людини, її природні схильності та інтереси, нарешті, її воля й наполегливість, прагнення до успіху також мають велике значення.

Психологічний рівень вивчення обдарованості характеризується визначенням індивідуальних особливостей пізнавальних процесів – сприймання, пам'яті, мислення, мовлення, а також особистісних властивостей темпераменту й характеру. Талановиту особистість вирізняє висока концентрація уваги, наполегливість у досягненні результату в цікавій для неї сфері, глибока зануреність у розв'язувану проблему, інтуїція, надзвичайна здатність до абстрагування, креативне мислення тощо [2].

Соціально-психологічний рівень передбачає визначення успішності діяльності за тривалий період, вивчає характер міжособистісних стосунків та індивідуальний стиль діяльності. У сфері психосоціального розвитку обдарованим людям притаманні такі риси: розвинене почуття справедливості, значуща особистісна система цінностей, неможливість чітко розмежувати реальність і фантазію, добре розвинене почуття гумору, пошуково-дослідний стиль діяльності, надзвичайна чутливість до невербальних проявів почуттів, проєкція власного сприймання й емоційних реакцій на явища і всіх близьких людей тощо.

Педагогічний рівень дослідження передбачає розробку концептуальних моделей розвитку обдарованості, створення освітніх та виховних програм, відбір ефективних засобів, форм і методів роботи, спрямованих на її розвиток.

Проте «життя і діяльність обдарованої особистості відбуваються в умовах, коли навкруги неї живуть люди, котрі у більшості не ідентифіковані як обдаровані, тобто мають посередні здібності, вони не досягають помітних успіхів у професійній діяльності, навіть є бездарні за тим профілем обдарованості, котрий властивий для неї» [34]. Тому талановиті діти з раннього віку можуть мати труднощі етичного чи психологічного характеру в спілкуванні з іншими.

Обдаровані особистості з дитинства дуже чутливі до навколишнього середовища, вони особливо гостро сприймають свої успіхи і невдачі. Відсутність чіткої межі між фантазією та реальністю, суб'єктивна реакція на кожне явище, емоційна незбалансованість, вразливість – ось ті ознаки, які характеризують раннє дитинство майбутніх геніїв. Обдаровані діти потребують особливої уваги під час виховання та навчання. Основними завданнями батьків та педагогів у такому випадку повинні стати формування адекватної Я-концепції та поваги до себе, розвиток чуйності та навичок соціальної взаємодії.

Отже, поняття «обдарованість» сьогодні активно досліджується в різноманітних аспектах (соціологічному, соціологічно-психологічному, психологічному та педагогічному), що дає можливість вичерпно простежити закономірності та особливості виявлення таланту особистості.

Увага до ментальної сфери людини, її переживань та почуттів є визначальними характеристиками прози кінця XIX – початку XX століть, зокрема творчості І. Франка. Психологізм творів письменника висвітлювали Л. Бондар, Ж. Букетова, Р. Гром'як, І. Денисюк, З. Гузар, А. Журбенко, С. Єфремов, М. Легкий, Б. Кир'янчук, Т. Митрик, М. Ткачук, І. Приходько, О. Хрущ та ін. І. Франка справді завжди цікавили внутрішні переживання дитини, її духовний світ. Він вважав, що особистості потрібна творчість, яка

пробуджує розум, збагачує почуття. За словами В. Василюка, «талановитий письменник виступив майстром захоплюючих тем, збагатив дитячу літературу за допомогою психологічного аналізу» [7, с. 59].

У творчому доробку письменника для дітей переважають невеликі оповідання та нариси про шкільне життя. Їх можна розділити на дві групи - розповіді власне зі шкільного життя та оповідання і нариси про формування характеру та бачення сільської дитини. Усі ці творчі цикли мають одну мету. Вони порушують важливі питання суспільно-політичного, морально-етичного плану: про соціальну нерівність, яка болісно впливає на формування дитини, формування самооцінки, честі, порядності, чарівного світу дитинства, затьмареного похмурою реальністю, що болісно вражає [52, с. 53–57].

Письменник змальовує тодішню систему виховання та навчання в галицьких школах, яка морально ранила дитину і залишала глибокий слід у її вразливій душі. Виснажливе вербування, постійне недоїдання, висока смертність – усе це характеристики сільського життя. Батькам доводилося працювати з раннього ранку до пізньої ночі, щоб підтримувати сім'ю. У своїх творах І. Франко безжально засуджував недосконалі методи навчання австрійських народних шкіл того часу, особливо схоластичні методи, які не розвивали розум дитини, а, навпаки, робили освіту нудною. Вчителі придушували в дітей кожен прояв самостійного мислення і перетворювали їх на безсердечний інструмент.

В окрему групу розповідей про дітей можна віднести твори «Злісний Сидір», «У столярні», «Малий Мирон», «Під оборогом», «Микитичів дуб», «Мавка», «Гірниче зерно», «До світла», «У кузні» та інші. У них вимальовується позитивний персонаж – сільський хлопчик, який виростає на очах читача, вчиться думати, входить у широкий і захопливий, але складний світ дорослих. Автор уміло зображує внутрішній світ дитини, яка розвивається під впливом природи та спілкується з дорослими. Він показує, що не слід руйнувати природні, здорові сили на користь дорослого, треба розвивати

любов до природи, спілкуватися з нею, берегти і не знищувати все живе [6, с. 23–36].

Письменник не ідеалізує дітей. Їх часто плутають, мучать сумніви та емоції, але дуже твердий характер сільського простого хлопця формується у боротьбі, у жалях та зіткненнях із суворою реальністю [27, с. 221–226].

Відсутність кваліфікованих викладачів, жахлива система морального та фізичного насильства чітко характеризують «народну школу». Повне незнання вчителів, дике насильство над дітьми, жорстокі фізичні покарання – ось сумна шкільна реальність, яку зображує письменник у своїх розповідях [36, с. 188].

Іван Франко висловив свої думки щодо середньої та вищої освіти у ряді спеціальних статей. Зокрема, він бачить мету освіти у навчанні інтелігенції: ті, хто «потім стає духовними провідниками народу», мають походити зі шкіл. Ось чому школи заслуговують набагато більше уваги, ніж їм приділяють. Він виступає проти формалізму та схоластики, закликає реорганізаторів навчальних закладів задовольнити сучасні потреби, щоб вони не були «ганьбою розвиненого світу» [32, с. 25]. Іван Франко приділяв багато уваги проблемі змісту та методів виховання, системи організації та умов освіти українців у Галичині, таким чином звертаючи увагу на педагогічний аспект формування та розвитку обдарованості у дітей.

Протягом усього життя письменник залишався завзятим прихильником реформування змісту середньої школи, щоб наблизити її до життєвих потреб. Спираючись на принцип школи для життя, а не життя для школи, письменник заявив, що немає потреби виправдовувати той факт, що школи віддають перевагу грецькій та римській історії перед національною історією. Це явище не може бути виправдане з педагогічної чи наукової точки зору – чи з практичної, соціальної точки зору. Для сприяння розумовому розвитку дітей, на думку Івана Франка, потрібні твори, які «формують розум, збагачують почуття, одночасно пробуджують розум і кмітливість – таким чином формуючи здоровий хліб для душі» [2, с. 18]. Як бачимо, в умовах

відродження української нації, збереження та розвитку інтелектуальної спадщини народу праці І. Франка набувають усе більшого значення для вдосконалення інтелектуальної культури суспільства взагалі та молоді зокрема, що творить майбутнє Української держави.

Творчість Івана Франка відіграла важливу роль у становленні української дитячої літератури. Письменник був одним із перших українських художників слова, який збагатив дитячі твори соціально важливими темами та образами. Педагогічні ідеї письменника узгоджуються із завданнями, які стоять перед сучасною системою навчання та виховання. На цьому тлі актуальним є нове читання творів І. Франка для дітей, їхня інтерпретація з погляду сучасних потреб українського суспільства. Перспективою подальших досліджень є порівняльний аналіз внутрішнього світу обдарованих дітей у творах українських письменників ХІХ ст. Розкриваючи виховний ідеал Івана Франка, можна сказати, що всебічний розвиток людини (а спочатку дитини) можливий лише в єдності розумового, фізичного, трудового, морально-естетичного виховання. Кожен із цих компонентів освіти має свої конкретні завдання, які є вторинними для досягнення спільної мети – підготовки добре розвиненої людини[36, с. 61].

Письменник приділяв багато уваги сімейному вихованню дитини, ролі матері, українській родині. Він вважав традиційну українську родину першим і найважливішим осередком патріотизму та національної єдності, місцем для пропаганди здорових норм та звичок поведінки, вшанування рідної мови, народних звичаїв та традицій.

І. Франко звертав увагу на те, що виховання батьків ґрунтувалося на тих же методах, що і в школі. Збагачення душі дитини залишалося незрозумілим, і це спричиняло гальмування природного розвитку. Яскравою ілюстрацією цього може бути оповідання «Маленький Мирон». Батьки не в змозі зрозуміти власну обдаровану дитину, тому їхні ненавмисні вчинки завдають шкоди синові. Письменник засуджує систему освіти, засновану на культі грошей, вимагання. В оповіданнях та нарисах «Пирог з чорницями», «Нове життя» є

критика родин, які навчають своїх дітей огидних якостей, не поважають людської гідності. Саме тому Іван Франко приділяв велику увагу змісту та методам навчальної роботи шкільної та університетської освіти. Він переконливо стверджував, що в несправедливому суспільному порядку зміст і методи навчання та виховання є факторами підготовки вірних слуг експлуатуючої держави [9, с. 5-11]. Лише освіта може дати такій дитині шанс: остаточно не поліпшить її долю, але принаймні відкриє «очі для світу», і тоді дитина буде поглинута наукою, «як хворе свіже повітря» [16, с. 70–71].

Таким чином, І. Франко надавав важливого значення соціологічному (вплив оточення, зокрема, найближчого – родини) та педагогічному (вплив шкільної освіти) аспектам формування та розвитку обдарованості у дітей, про що читаємо у його статтях. Бачимо, що письменник пропонував своє бачення розвитку тогочасної системи навчання, яка має на меті формування всебічно розвиненої талановитої особистості. Педагоги, як вважає автор, повинні помічати, підтримувати унікальність кожної дитини, а не залякувати фізичними покараннями. Саме ці гострі проблеми порушує і намагається розв'язати І. Франко у своїх творах про дітей.

1.2. Проблема розвитку й адаптації обдарованої дитини в суспільстві (на матеріалі оповідання «Малий Мирон»)

Іван Франко написав багато оповідань, героями яких є сільські діти: «Малий Мирон», «Мій злочин», «Микитичів дуб», «Грицева шкільна наука», «У кузні», «Schonschreiben», «Олівець», «Під оборогом», «Гірчичне зерно». Ці історії базуються на його власних спогадах про дитинство, роки навчання в сільській та міській школах і значною мірою є автобіографічними. Твори І. Франка про дітей характеризуються внутрішньою єдністю і утворюють єдиний тематичний цикл. У них, як зазначав сам письменник, зображені картини виховання сільської дитини «від першого проблеску власної думки й закінчуючи вищими ступенями середньої школи», формування її характеру,

формування особистості [28, с. 66]. Автор майстерно розкриває особливість дитячої психології в її тісному взаємозв'язку із суспільною дійсністю.

І. Франко також приділяє неабияку увагу складному внутрішньому світу дитини, котра часто вирізняється серед однолітків своєю поведінкою та світоглядом, є справжньою «дивовижною появою» [49, с. 74]. Таким постає головний персонаж оповідання «Малий Мирон» (1879), якого ми зустрічаємо і в інших творах письменника. Уже з перших рядків оповідання автор вказує на незвичайність цього п'ятирічного хлопчика. Це – довгоочікувана дитина в сім'ї, а тому не просто «золота, і розумна, і гарна», а «чудово розумна», як зазначає батько [49, с. 69].

В образі Мирона проявляються усі ознаки обдарованої дитини. Він має неабиякі здібності до навчання (вже вміє добре рахувати), активно прагне пояснити для себе все, що його оточує. Мирон не довіряє поглядам людей старшого віку, намагається робити власні висновки. Незважаючи на зусилля батьків змусити сина думати, «як люди», він намагався знайти власні способи вирішення серйозних і важливих (як він вважав) проблем.

Кожна з чотирьох частин оповідання – це фіксація моменту, коли в голові хлопця «думка починає рушатися», і він поринає у внутрішні суб'єктивні переживання, щоб виявити об'єктивному світові своє неординарне, ще по-дитячому наївне мислення [49, с. 70]. Для цього письменник вдало використовує інструмент «внутрішнього мовлення» дитини або «внутрішнього діалогу». Привертає увагу те, що щоразу ця спроба Мирона обривається раптовим вторгненням когось із дорослих в абстрактний світ «дивної дитини». Так, коли хлопець захоплено рахує, навіть не помітивши, що знудьгований Василь уже пішов геть, раптом з'являється старий Рябина і кричить на Мирона. У другому епізоді хлопця відволікає крик матері, коли він зосереджено думає, нащо «в небі на сонці дірка прорізана» [49, с. 70]. У третьому – батько регоче з його міркувань про те, як людина чує навколишні звуки, а матір знову робить зауваження. А в четвертому, кульмінаційному, епізоді з хлопця сміються вже всі за обіднім столом, і навіть слуги.

Невипадково І. Франко так закінчує кожен епізод оповідання. В такий спосіб автор звертає увагу на головну проблему «дивної дитини» у тогочасному суспільстві, а саме – повне нерозуміння з боку дорослих. Малий Мирон через свою обдарованість – «несмілий і непроторний» серед однолітків, а дорослих він і взагалі часом боїться. Наприклад, як це бачимо під час зустрічі хлопця й старого Рябини: «[...] аж звергся і обернув залякані оченята» [49, с. 69]. Через власну неадаптованість до взаємодії з навколишнім середовищем обдаровані діти стають дуже чутливими до думки дорослих і залежними від їх емоцій. Це має значний вплив на формування самоповаги, внутрішньої гармонії в дуже юному віці. Обдаровані діти шукають схвалення, підтримки з боку дорослих, адже, як зазначає О. Антонова «людина постає як цілісна єдність (природного й суспільного, об'єктивного і суб'єктивного, внутрішнього і духовного), в якій усі вказані сторони взаємодії виступають як необхідні моменти» [2]. Тому малий Мирон страждає від нерозуміння й осуду з боку дорослих. І, як це притаманно будь-якій дитині, відчуває це швидше не розумом, а на рівні емоцій.

І. Франко дуже тонко й поступово досліджує глибокі внутрішні переживання персонажа, через які поступово розкривається розвиток навичок соціальної взаємодії із дорослими. Динаміка емоцій персонажа від негативних до позитивних і потім знову негативних спостерігається в кожному епізоді твору. Так, спочатку Мирона ображає те, що старий Рябина «перервав йому рахунок», і він мало не заплакав [49, с. 69]. Під час розмови із сусідом Мартином, навпаки, сам того не розуміючи, хлопець підбадьорюється й сміліє, щоб перейти воду по дорозі додому. Упевненість Мирона в правильності власних суб'єктивних вражень і суджень досягає кульмінації в третьому епізоді, коли він навіть не звертає уваги на зауваження батьків і продовжує доводити свою точку зору про те, як же людина бачить і чує. Натомість в передостанньому епізоді, коли вся родина сидить за обіднім столом, і нове судження хлопця викликає загальний сміх, відбувається повна соціалізація Мирона, внаслідок чого він констатує, «що він не вміє мислити» [49, с. 74] .

Самооцінка та самоповага «дивної дитини» руйнуються в одну мить, і це виливається потоком сліз. Такий наслідок того, «що його [Мирона] насилу заставляли думати «так, як люди» [49, с. 74]. Тут особливо гостро відчувається внутрішня самотність «дивної дитини», яка, не знаходячи взаєморозуміння з боку дорослих, у власній сім'ї почуває себе «мов трісочка, кинена в глибоку, темну криницю» [49, с. 71]. Хлопчиків постійно вказують на несхожість з іншими: «Ти не такий, як люди», «дурний чоловік» тощо; це завдає страждань дитині, вона боїться сказати щось, що викличе сміх серед інших: «Треба заздалегідь подумати, і тоді всі будуть сміятися, і навіть мати буде лаяти. Що б ви тут сказали?» [49, с. 73].

Зображуючи мислительний процес Мирона та його наступну невдачу спробу висловити щось, що сподобається кожному, І. Франко приводить читача до висновку: «Бідний Мирон не міг придумати нічого кращого, щоб змусити його думати просто, «як люди» [49, с. 74]. Таким чином, через призму дитячої психології письменник відтворює обмежений світогляд, побут, мораль, етику, властиві дорослим.

В розгляді оповідання «Малий Мирон» особливої уваги заслуговує концепція «художнього простору». Людина завжди перебуває у певному локалізованому просторі, що впливає на неї. Якщо оточення відповідає психологічній природі особистості, то взаємний зв'язок між ними є більш-менш гармонійним. У протилежному випадку виникає взаємне протиріччя між внутрішнім і зовнішнім, суб'єктивним та об'єктивним світами - людиною й середовищем.

Художній простір створює той особливий психологічний діапазон, в якому існує персонаж, стає еквівалентом внутрішнього психологічного буття людини [23, с. 73]. Тому важливо простежити простір навколо дитини і те, як він впливає на розвиток і поведінку персонажа.

П'ятирічного хлопчика захоплює дивовижний світ навколишньої природи: «Малий Мирон над усе любить бігати сам по зелених, цвітастих лугах, поміж широколисті лопухи та пахучий ромен, любить упиватися

солодким запахом росистої конюшини та квітчатися прилипчастими лопуховими гудзиками, яких так і насилає на себе від ніг до голови...» [49, с. 70]. Недаремно другий епізод оповідання, де зображено перебування хлопця серед природи, найбільший за обсягом. Тут Мирон не самотній, а перебуває в абсолютній внутрішній гармонії. Ця ідея набуває найбільш широкого розкриття в оповіданні «Під оборогом», про що йтиметься в наступному підрозділі нашого дослідження.

Безмежний світ природи протиставляється обмеженому простору сільської хати: «В хаті він боїться. Боїться «дідів у кутах», т[о] є[сть] тіней, боїться череватого комина, чорного внутрі від сажі, боїться грубої дерев'яної клюки, вбитої в віконце» [49, с. 72]. Мирон підсвідомо відчуває протиріччя між суб'єктивною та об'єктивною реальностями, через що вдома втрачає внутрішній спокій.

В останньому розділі оповідання автор запитує: «Що з нього буде? Який цвіт розів'ється з того пупінка?» [49, с. 74]. Справді, яке майбутнє в цього розумного хлопчика? Чи зможе він розвинути свої природні здібності в умовах упередженого ставлення до себе і злиднів села? На ці запитання письменник не може відповісти нічого заспокійливого. Серед безлічі стежок – шлях проповідника правди, людини зі щирими і пристрасними словами, які він понесе між люди.

І навіть коли він отримає освіту й присвятить своє життя допомозі бідним людям, його чекає нерадісна доля.

За словами О. Антонової, «природні задатки особистості до виконання певного виду діяльності постають як потенційні можливості особистості, що набувають свого розвитку і реалізуються у дійсність за виконання певних умов» [2]. Таким чином, письменник звертає увагу на те, що обдарованість, «така дивовижна поява» – це лише можливість. Те, чи реалізує талановита дитина свої здібності у суспільстві, залежить від багатьох взаємопов'язаних факторів: підтримка дорослих, віра в свої сили, наполегливість. «Життя і діяльність обдарованої особистості відбуваються в умовах, коли навкруги неї

живуть люди, котрі у більшості не ідентифіковані як обдаровані, тобто мають посередні здібності, вони не досягають помітних успіхів у професійній діяльності, навіть є бездарні за тим профілем обдарованості, котрий властивий для неї» [34]. Тому виникають етичні і психологічні питання стосунків із такими людьми.

Твір І. Франка «Малий Мирон» засвідчує велику увагу автора до психології дитини та обізнаність зі світом внутрішніх переживань обдарованої особистості. Як і М. Коцюбинський, В. Винниченко, С. Васильченко, письменник не лише розповідає про життя дітей, а й протестує проти тих сучасних авторів соціальних умов, які не давали маленькій людині розвинути свої природні тенденції. Прийняття й розвиток індивідуальних відмінностей між людьми є запорукою еволюції суспільства.

1.3. Прагнення обдарованої дитини до внутрішньої гармонії: оповідання «Під оборогом»

Оповідання «Малий Мирон» та «Під оборогом» взаємопов'язані і розкривають особливості психологічного розвитку одного персонажа – Мирона. У другому творі Мирон постає перед читачем уже як школяр. Автор передає враження хлопця від навчання дуже лаконічно: «десятимісячною шкільною морокою витончені сили» потребують відновлення серед спокою сільської природи [49, с. 415]. З невимовною радістю Мирон покидає місто і поринає у містичний світ природи: «Для нього нема більшого щастя, як самотою блукати по лісі — рано, в неділю, коли там нема ані живої душі. Се його церква» [49, с. 415].

В оповіданні «Під оборогом» із розмови маленького Мирона з самим собою дізнаємось про багатство внутрішнього світу дитини, який щохвилини доповнюється новими враженнями від навколишньої дійсності. Калейдоскопічне накопичення та динамічна зміна цих вражень підкреслюють безпосередність і спонтанність дитячих уявлень.

Твір має автобіографічну основу: одного літа, коли грози та грозові хмари зібралися над селом, малий Франко став битися зі стихіями, щоб захистити своє село та сільські поля від дощу та граду. Викрикуючи заклинання, він заборонив штормам наближатися до Нагуєвичів. Після перемоги над грізним супротивником він знепритомнів і впав у глибокий сон, поки його неспокійна мати не знайшла його. За словами письменника, це надзвичайна сила, яку І. Франко успадкував від своєї матері. Цей епізод поклав початок твору «Під оборогом» [49, с.415–432].

В оповіданнях «Малий Мирон» та «Під оборогом» автор використовує прийоми «потoku свідомості» та «внутрішнього діалогу», щоб повністю розкрити багатий внутрішній світ «дивної» дитини [4, с. 312]. Так, у другому оповіданні І. Франко шукає корені психічних порухів у сфері ірраціонального, глибоко суб'єктивного переживання, що виявляється через зображення картини сну персонажа.

Письменника, як і його сучасників, цікавлять сновидіння як особливий, позбавлений зовнішнього контролю, стан людської психіки. Це добре ілюструє трактат І. Франка «Із секретів поетичної творчості» (1898 р.) Автор представляє людську психіку як систему двох основних сил: «верхньої» та «нижньої» свідомості. Остання – це та частина переживань кожної особистості, «яка помалу темніє, [...] тоне в глибокій криниці нашої душі й лежить там погребана, [...] та не перестає жити, раз у раз сильно впливає на наші суди» [44, с. 61]. Дослідник називає її «магазин думок», де заховані такі внутрішні порухи, що ми й не здогадуємося. Враження із «нижньої» свідомості (підсвідомості) найлегше виходять «наверх» тоді, коли людина бачить сновидіння. Кожен, навіть найхімерніший, образ у сні є символічним.

Саме тому письменник обирає прийом художнього сновидіння, щоб передати найглибші внутрішні порухи обдарованої дитини, у сприйнятті якої реальність та фантазія часто зливаються в одне ціле. Приховані глибинні переживання Мирона під впливом матеріального подразника (гуркоту грому) трансформуються у справжнє епічне видіння, яке розгортається серед лісу. З

«містичною дрожжю таємного і невідомого» хлопець сприймає навколишню природу, що ще більше підсилює виникнення фантастичних образів [49, с. 415].

Еволюція Мирона розгортається через його емоційну реакцію на явища природи, які уява перетворює на химерні образи. Спочатку це вигуки: «Рани! Рани! Рани!», які викликають у персонажа страх перед чимось страшним і невідомим. [49, с. 419]. Ці «монотонні, ритмічні вигуки, мов згущена і на людські слова перетворена музика самого лісу, без чуття, а проте дивно зворушлива в своїй ніби байдужності та елементарній силі..» [49, с. 420]. Такий кінець другого епізоду готує читача до наступних кульмінаційних подій.

В уяві Мирона постає нове видіння: «Велетенська голова, мало чим менша від самої Хребти-гори, на довгій товстій шиї, що, бачилось, вирячалася з-за гори і не то цікаво, не то з якимось звірячим задоволенням глипала на села, долини, ліси внизу, а оце нараз звернула свої величезні очища просто на оборіг, під яким лежав Мирон», яка з'являється на горизонті і символізує собою усі дитячі страхи, які хвилюють хлопця. Але замість очікуваного трепету хлопець несподівано для самого себе відчуває зовсім інші емоції: «Йому не страшно було ані крихти, — навпаки, його смішили і широкі губи, і довжезний ніс, і розстрапані патли велетня» [49, с. 421-422].

Він навіть викликає велетня на поєдинок: «Стався мені перед очі!» [49, с. 422]. Проте згодом сміх проходить, коли хлопець відчуває усю могутність цього страшного образу. Кульмінація настає, коли Мирон розуміє, що велетень не десь там далеко, а зовсім близько коло нього і загрожує йому і цілому селу. У цей момент уві сні розкривається увесь потенціал обдарованої дитини і її головне завдання – допомагати іншим своїм талантом, реалізувати свої неабиякі здібності, щоб покращити життя людей навколо. У сновидінні такою незвичайною силою стає сміливість Мирона, його впевненість у тому, що він може зупинити велетня. Персонаж переживає справжнє внутрішнє перетворення: «У очах бігають огняні іскри, і він, сам себе не тямлячи, в

якімось випадку екзальтації, істерії, божевілля, простягає обі руки поза острішок обороту і щосили кричить: «Не смій! Не смій! Тут тобі не місце!» [49, с. 427].

Хлопець виснажений, але щасливий від того, що реалізував свої сили. Варто звернути увагу на те, що дорослі персонажі в оповіданні з'являються лише на початку (розповідь старого Рябини) і в кінці твору (коли мати та односельчани шукають Мирона). У хронотопі сновидіння хлопець безпосередньо не зустрічає дорослих: лише віддалено чує крики Радичіва, а, може, й не його, бо «се зовсім не відгук людського, ані звірячого крику» [49, с. 420]. У підсвідомості Мирона дорослі постають не осудливими, як у реальності, а беззахисними перед навалом велетня, і він, дитина, мусить їх урятувати. Таким чином сон Мирона виявляє приховане бажання обдарованої дитини, щоб суспільство прийняло його, схвалило і допомогло реалізуватися.

Варто звернути увагу, що у пізніше написаному творі «Під оборотом» І. Франко не вживає слово «дивний» щодо характеристики головного персонажа, подібно до оповідання «Малий Мирон». Але автор зауважує, що Мирон не відмовляється від свого особливого суб'єктивного погляду на світ: «дитяче чоло морщиться» й хлопець поринає у світ фантазій» [49, с. 420]. Чи свідчить це про якісь зміни в суспільстві і прийняття обдарованої дитини з усіма її індивідуальними відмінностями? Навіть старий Рябина на початку твору, розповідаючи про те, як хлопець налякав його у лісі, тільки зауважує: «Най здоров росте!» [49, с. 417]. Таким чином автор спочатку наводить на думку, що «дивній» дитині вже легше розвивати навички соціальної взаємодії.

В останньому епізоді, коли Мирон розповідає матері про свої фантастичні пригоди, стає зрозуміло, що свою незвичайність треба продовжувати приховувати ще старанніше, бо хлопець – уже не п'ятирічна дитина, допитливість якої може тільки розвеселити або роздратувати дорослих. Він тепер – школяр. Мати просить: «Але нікому не говори про се» [49, с. 431].

Через міркування матері письменник передає тогочасний суспільний погляд на обдарованих дітей: «Але разом з тим на дні її душі заklubився якийсь забобонний жах. Ану ж справді у хлопця якась особлива натура? Ану ж він має зв'язок із якимись надприродними силами? Не раз уже в розмовах з нею він закидав такі слова, що вона не то дивувалася, не то жахалася його. І тепер знов! Невже в його словах не хвороба, не гарячка, а якась правда, таємна, вища, недоступна їй?» [49, с. 431].

Отже, внутрішню гармонію Мирон може віднайти лише в ірраціональних переживаннях, що проявляються у снах чи мареннях. Він може розповісти свої думки тільки матері, яка хвилюється за нього, але, на жаль, не розуміє цієї «дивовижної появи» [49, с. 74]. Тому порятунок Мирон знаходить не там, де всі інші: «Він любив самоту, і йому не першина була пробувати самому під дощем та під громами» [49, с. 425].

По-своєму Франко узагальнив досвід частини інтелігенції сільського походження, таких «дивовижних образів», як він сам. Необхідність психологічної компенсації за їх «чужість» змусила їх самостверджуватися, розвиваючи свої інтелектуальні навички в школі чи самостійному навчанні, навчаючись грати на музичних інструментах, займаючись релігійними питаннями тощо. Для усвідомлення потенціалу такої дитини було необхідне сприятливе поєднання обставин, яке змінило б шанс на реальність.

Висновки до розділу 1

Поняття «обдарованість», яке сформувалося наприкінці XIX століття, сьогодні активно досліджується в різноманітних аспектах (соціологічному, соціологічно-психологічному, психологічному та педагогічному), що дає можливість вичерпно простежити закономірності та особливості виявлення таланту особистості. Протягом усього життя І. Франко залишався завзятим прихильником реформування змісту середньої школи, щоб наблизити її до життєвих потреб. Спираючись на принцип школи для життя, а не життя для школи, письменник вважав, що освіта потребує докорінних реформ. І. Франко надавав важливого значення соціологічному (вплив оточення, зокрема,

найближчого – родини) та педагогічному (вплив шкільної освіти) аспектам формування та розвитку обдарованості у дітей, про що читаємо у його статтях. Він, як і чимало українських письменників, порушував проблему розвитку талановитих дітей, їх спроби реалізувати себе у суспільстві.

Психологізм оповідань «Малий Мирон» та «Під оборогом» очевидний, ідеться про майстерне відтворення внутрішнього світу дитини, характеристики її світогляду та думок, емоцій. Щоб розкрити душу дитини, І. Франко використовував цілу низку художніх засобів.

В оповіданні «Малий Мирон» особливої уваги заслуговує концепція «художнього простору». Людина завжди перебуває у певному локалізованому просторі, що впливає на неї. Якщо оточення відповідає психологічній природі особистості, то взаємний зв'язок між ними є більш-менш гармонійним. У протилежному випадку виникає взаємне протиріччя між внутрішнім і зовнішнім, суб'єктивним й об'єктивним світами – людиною та середовищем.

У творі «Під оборогом» письменник використав прийом художнього сновидіння, щоб передати внутрішні переживання головного персонажа. Саме ірреальність дає можливість хлопцеві досягти внутрішньої гармонії, тому що суспільство, на жаль, не готове прийняти унікальність світогляду Мирона. Оповідання автобіографічні, й автор не лише розкриває проблему виховання, але й підтверджує такі моральні цінності, як доброта, співчуття, провина, чесність, дружба та інше. Історії мають унікальний художній стиль та порушують такі актуальні проблеми, як «дитина та світ», «дитина та школа», «дитина та суспільство».

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ТАЛАНТУ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ ТА ЇЇ ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ У ПРОЗІ ОЛЕСЯ ДОНЧЕНКА ТА ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

2.1. Проблема дитячої обдарованості в контексті соціально-культурних обставин 20-60-х років XX століття.

Зважаючи на час написання творів, які обрано об'єктом нашого дослідження, – оповідання «Скрипка» Олеся Донченка та «Дивак» Григора Тютюнника, вважаємо за потрібне проаналізувати проблему становлення дитячого таланту у контексті соціально-культурних обставин 20-60-х років XX століття. Для того, щоб найглибше дослідити проблематику обраних творів, насамперед розглянемо розвиток радянської дитячої літератури у її тісному взаємозв'язку із системою шкільної освіти та суспільно-політичними процесами того часу.

З огляду на те, що Олесь Донченко та Григій Тютюнник у своїх творах зображували життя школярів, з'ясуємо основні навчально-виховні завдання, які ставила перед собою «радянська педагогіка». Цей термін остаточно сформувався у середині 30-х років, тоді ж став використовуватися в ідеологічному сенсі. Дослідники визначають головним «зв'язок радянської педагогіки не стільки з соціумом, скільки з політикою та ідеологією – партійною, класовою, державницькою, а отже, її доктринальним наповненням. Політичні кліше й канони часто переважали над власне педагогічним змістом і спрямованістю» [37, с. 4].

Впродовж усього часу існування радянської педагогіки спостерігається тенденція прямої, навіть педагогічно неопосередкованої залежності між рішеннями, постановами КПРС щодо освіти й педагогічною наукою, яка одразу ж реагувала, «відгукувалася» на них, наповнювала їх педагогічним змістом, технологізувала [37, с. 5]. Винятком став ранній етап становлення

педагогічної думки в радянському суспільстві, під впливом якого і було написано свого часу оповідання Олеся Донченка «Скрипка».

Дослідниця О. Сухомлинська пропонує таку періодизацію розвитку радянської педагогіки: 1) 1917–1923 рр. – анархо-утопічна ідеологія розвитку радянської педагогічної науки; 2) 1924–1928 рр. – освітнє експериментування в СРСР як педагогічна «робінзонада»; 3) 1930 – початок 1950 рр. – сталінська педагогіка: ізоляціонізм і тотальна ідеологізація; 4) 1953–1964 рр. – часткова демократизація радянської педагогіки в умовах «відлиги»; 5) 1965–1970 рр. – контрреформаційні процеси в освіті і педагогіці; 6) початок 1970–1985 рр. – формування застійних явищ у педагогічній науці як «підточування моноліту»; 7) 1985–1991 рр. – всезагальна критика офіційної радянської педагогіки; розвиток демократичних, критичних педагогічних ідей [37, с. 6].

Зупинимо свою увагу на перших двох етапах, які давали змогу як педагогам у школі, так і письменникам у сфері літератури здійснювати революційний злам старих поглядів на виховання дітей та експериментувати з новими ідеями, часто запозиченими з європейської педагогіки та психології. Як зазначає О. Сухомлинська, характерною ознакою цього часу є «майже повне злиття радянської педагогіки з психологією, і навіть сьогодні неможливо провести чітку межу між цими науками, які разом породили педологію, рефлексологію, психогігієну, психотехніку, психотерапію, що розквітли в ці роки» [37, с. 10].

У Радянському Союзі серед цих наук панівного значення набула педологія як комплексна наука про розвиток дитини, що спирається на біогенетичні та соціогенетичні ідеї, які знаходилися в центрі наукових інтересів психологів, педагогів, біологів, педіатрів, антропологів, соціологів. Вона стала новою державною, офіційною наукою. Радянська влада ставила педологію в основу педагогіки і намагалася створити новий ідеальний образ людини, борця за комунізм [37, с. 10]. Серед проголошених педагогічних гасел ледве можливою стає наукова думка про створення в школах умов для

всебічного розвитку дітей, їхніх талантів, головним завданням яких має стати служіння колективу, загальному благу.

Поняття «колектив», «колективізм» стали найбільш вживаними, найбільш «радянськими» визначеннями і почали означати включеність людини, групи, великої кількості індивідів у спільноту на основі спільної діяльності, спільної ідеології, що спиралася на чітко визначену систему залежностей і підпорядкувань [37, с. 11]. Така ідея, що вже скоро стала провідною в системі виховання, надовго унеможливила розвиток індивідуального підходу у роботі із дітьми і тим самим заперечувала необхідність розвитку дитячої обдарованості. Виразником цього нового підходу став А. С. Макаренко, який вважав: «Соціалістичне суспільство засноване на принципі колективності. В ньому не повинно бути усамітненої особистості, то випнутої у вигляді прища, то подрібненої в придорожній пил, а є член соціалістичного колективу» [37, с. 11]. Ідеї колективізму як антитези індивідуалізму, особистісному розвитку надовго стали домінантами радянської педагогіки.

Відомо, що роль середовища у розвитку творчих здібностей особистості залежить від того, наскільки те чи інше суспільство є цивілізованим, гуманним, від суспільної оцінки обдарувань і талантів, створення для їх розвитку адекватних умов. А якщо суспільство не приймає талант, доля його стає трагічною. Отже, кардинальні зміни, «просвітницький абсолютизм» перших двох етапів розвитку радянської педагогіки багато в чому залишилися задекларованими тільки на папері.

У педагогіці того часу бракувало розробки концептуальних моделей розвитку обдарованості, створення освітніх та виховних програм, ефективних засобів, форм і методів роботи, спрямованих на її розвиток. На початку 30-х років головною була політизація та ідеологізація дітей, виховання в дусі ненависті до всього буржуазного, перетворення державної радянської ідеології та її носіїв, особливо Й. Сталіна, на її «богів» [37].

Термін «радянської винятковості», який зустрічаємо в цьому контексті, не має нічого спільного з розвитком дитячої унікальності, обдарованості. Він став абсолютним антонімом до європейської системи виховання і фактично мав на меті «перекрити кисень» для «розповсюдження інакодумства», особливо в молодих, «незміцнених умах» дітей [37]. Лише після смерті Й. Сталіна, настання епохи «відлиги» стала можлива часткова демократизація системи радянської освіти. Прикладом таких процесів у педагогіці виявилась творчість В. О. Сухомлинського в галузі педагогічної етики, яка у свій час викликала тривалу дискусію [37].

Закінчення літературної дискусії, процес проти СВУ, голодомор, масовий терор проти творчої інтелігенції 1934 року – зворотний бік ідеологічного піклування про майбутнє покоління в дусі «радянської винятковості». Тоді також зникли імена багатьох дитячих письменників. Відбулася абсолютна деканонізація усієї дитячої літератури, відмінної від тої, яка пропагувала «самопожертву за народ, за Сталіна». У брутальний та насильницький спосіб винищено як українську інтелігенцію, так і інтелігенцію Казахстану, Білорусії й самої Росії та інших країн, знівельовано такі поняття, як національна література, авангардна література, модерна література, фантастична література та ін. Відбувається масова інтернаціоналізація, а точніше «советизація» та «русифікація» усієї літератури особливо після Другої світової війни [11, с. 52].

На відміну від літературних процесів у Західній Європі, таких, як вивільнення дитячої літератури з-під моралізаторських догм, виховання антиавторитарного духу, свобода думки та слова, свобода дій кожної окремої людини та ін., комуністична партія встановлює абсолютно єдиний та спільний для всіх соціалістичних держав ідеологічний канон дитячої літератури, що масово заповонила ринки всіх радянських республік, та й не лише радянських, «штампованими» «павліками морозовими» та іншими стандартними взірцями соцреалізму. Утворюється величезна прірва між високохудожньої класикою «західного канону» та «ідеологічним кітчем соцреалізму». Адже література

фактично стає зброєю в руках радянської влади: «Етична взірцевість юного героя – домінанта української літератури для дітей 30-х років XX століття. Влада вперто намагалася розв'язати свої проблеми коштом дітей. Їх навчали доносити на батька, піднімати виробництво, ловити шпигунів, класти життя на вівтар комунізму» [11].

У радянські часи вважалося, що тільки виховання формує в людині особистість – тобто, систему відношень як до себе, так і до світу в цілому. І дійсно, соціалізацію людини забезпечує її перебування в соціальних інститутах – дитячому садочку, школі, вищому навчальному закладі. Там вона переймає світогляд людей, котрі її оточують, та під їхнім впливом формує своє бачення.

І середина XX століття, коли починав свою суспільну діяльність дитячий письменник та педагог Григій Тютюнник, відзначилася саме ідеологізацією як літератури для дітей, так і всього виховного процесу. Тоді давалася установка на викорінення національної ідеї, фізичне винищення національної літературної еліти України, що позначилося зубожінням літератури та звуженням жанрових меж. Двадцяте століття було позначене стрімким розвитком в Україні книговидавничої галузі, але вся українська література за Радянського Союзу перетворилася на ідеологічну зброю. І література для дітей не могла лишатися поза цим процесом. Дитячим виданням відводилася роль ідеологічного формування особистості [41].

Психологи Ельконін та Рубінштейн, які мали вплив на формування педагогічної освіти СРСР, стверджували, що однією з ознак особистості є виконання нею суспільно корисної спрямованості. Ось про це і повинні були писати у дитячих книжках, а вчителі мали завуальовано нагадувати юним громадянам чи не щодня: головне – це бути корисним для державної машини. Григій Тютюнник з самого початку не вписувався в такі ідеологічні рамки. Здається, ніби він в першу чергу пропагував вічні цінності, моральні засади, які випливають із слідування десятком Божим заповідям. Бо твори Тютюнника

на прикладах просто вчать дітей уникати семи смертних гріхів – гордості, захланності, хтивості, заздрості, нестриманості, гніву, лінивства [41].

Підсумуємо, що радянським ідеологам, які переслідували власні корисливі цілі, вдалося вивести наступну формулу виховання: дитяча література разом із авторитетом педагогів, які мали втлумачувати ідею самозречення на користь державі, створять потрібне мислення у маленьких громадян великої країни. Формула діяла, давала плідні результати, тому в СРСР її було поставлено на конвеєр. На жаль, ідея служіння колективу не мала на меті розвиток дитячої унікальності, обдарованості. Бути корисним для державної машини означало бути, як всі, не виділятися із сірої пролетарської маси.

Як зазначає О. Антонова, все найкраще в людині можна активізувати лише за умови її визнання, поваги до неї та заохочення, її підтримки [2]. Безумовно, суспільна думка відіграють неабияку роль у долі обдарованої особистості, чого, на жаль, не розуміли радянські ідеологи. Олесь Донченко та Григійр Тютюнник, подібно до інших письменників, котрі розчарувалися в оманливих радянських ідеалах, із дивовижною реалістичністю змалювали стан душі тих дітей і дорослих, які відмовилися наслідувати тоталітарні цінності і хто знаходив радість у порядності та доброзичливості.

2.2. Реалізація дитячого таланту як мрії про гармонійний розвиток суспільства (на матеріалі оповідання Олесь Донченка «Скрипка»).

Олесь Донченко – відомий український письменник, який багато зробив для розвитку дитячої та юнацької літератур. Він є автором поетичних і драматичних творів, проте найбільше свій талант письменник реалізував як оповідач-прозаїк. Видав збірки оповідань: «Сурми» (1928), «Галаганчик» (1936), «Пісня жайворонка» (1947), «Секрет» (1947), «Дочка» (1950) та ін. Його книги «Батьківщина», «Школа над морем», «Лукія», «Карафуту»,

«Повість про новий дім», «Лісничиха», «Юрко Васюта», «Золота медаль» були широко відомі серед читачів-дітей.

Значне місце в творчості Олеся Донченка кінця двадцятих років займає дитяча тематика. Уперше письменник звернувся до неї випадково, працюючи у відділі дитячої літератури Державного видавництва України. Поштовхом до цього був тогочасний брак сучасних творів для дошкільників і школярів. На той час дитяча література в Україні вже мала чималі здобутки (проза Степана Васильченка, Андрія Головка, Олександра Копиленка, Дмитра Бедзика, Івана Микитенка). Всю свою творчість цілком присвятили дітям Наталя Забіла, Оксана Іваненко, Микола Трублаїні [18].

Творча зрілість прийшла до Олеся Донченка у другій половині тридцятих років. Завдяки своєму таланту він стає одним із творців української радянської дитячої літератури. Автор уміло створює образи допитливих дітей із багатим внутрішнім світом. У творах Олеся Донченка діти вчать і обов'язково займаються суспільною корисною працею. Адже праця і виховує, і навчає. Така думка була однією із головних у радянському соціально-культурному просторі. Олесь Донченко не просто щиро вірив у цю ідею і розвивав її у своїх оповіданнях. Навіть більше, він звернув увагу на важливе значення саме творчої праці кожної окремої людини задля досягнення загальносуспільного блага і гармонії.

З цього погляду особливе місце у творчості письменника займає оповідання «Скрипка». У центрі твору – десятилітній хлопчик Лукаш, несхожий на своїх однолітків. Внутрішній світ героя розкривається письменником через тісний зв'язок дитини із природою. «Бувало, коли всі поснуть, він тихо прокрадався з хати. Тоді шамотливі стебла кукурудзи суворо обступають його з усіх боків; високі, мовчазні соняхи в круглих брилях, як невідомі солдати, беруть його в полон» [14, с. 196].

Зазначимо, що у багатьох інших своїх творах Олесь Донченко розкриває тему взаємодії людини і природи, наполегливо проводить думку їх взаємозалежності, закликаючи до збереження природи, розширення її

багатств. В оповіданні «Скрипка» природа сприймається хлопчиком по-особливому – через звуки: «Він притаїться на вгороді, припинить і слухає. Чує він кожен шелех ледве вловимий, чує, як світлячок – іванів черв'ячок – повзе на листочку, як билинка вгору до місяця тягнеться, як гарбузи наливаються соком і зорі – хоч не дивиться, а чує, як зорі одна одній підморгують. А найбільше він слухав коників-цвіркунів. Було їх на вгороді сила-силенна, і так вони на скрипочках своїх вигравали, що, бувало, місяць зупиниться на верхівці тополі, слухає їхній марш, а потім ураз схаменеться і котиться далі» [14, с. 196]. Тут перед читачем розкривається вся краса юного таланту – неабиякого душевного потягу до музики. «Лукаш забував усе на світі, бо весь світ здавався йому тоді чарівним величезним оркестром» [14, с. 196].

Саме серед природи хлопець створює власний ірраціональний світ, окремий від зовнішнього світу з його заборонами. Ховаючись на городі, він любить мріяти про те, як своїм талантом здивує усіх навколо, «заграє так, що застигне, як зачарована, липнева ніч, зорі припадуть до землі, і там, за городами, за верболозами, зупиниться і слухатиме Лукашеву пісню нічний Дніпро...», «... ту пісню, що складається в серці», «незану синьозору пісню» [14, с. 196]. Олесь Донченко акцентує увагу на щирості дитячого внутрішнього пориву нести добро, своїм талантом змінити світ на краще.

Головний персонаж виявляє неабияку наполегливість у процесі становлення свого таланту. Не маючи власного інструмента, Лукаш робить по-дитячому наївні перші кроки до здійснення власної мрії – майструє собі скрипку. Автор наділяє цей епізод певною урочистістю, магічністю, а сам процес виготовлення скрипки виглядає як ритуал створення чогось надзвичайно коштовного. «З якою любов'ю він вистругував дощечки, склеював їх, натягував струни! Яка чудова скрипонька вийшла! Лукаш пофарбував її, вона була уся зелена, як коник-стрибунець, помережана по краях червоними півниками, вся – як малюнок» [14, с. 196].

Як зазначає дослідниця, талановиту особистість характеризує висока концентрація уваги, старанність у досягненні результату в цікавій для неї

сфері, інтуїція, висока здатність до абстрагування, творче мислення [2]. Тому, захоплений своєю роботою, хлопчик не помічає, як надходить батько і забирає щойно зроблену скрипку. І цей епізод оповідання набуває неабиякої контрастності у характеристиці персонажа. З одного боку, Лукаш виявляє велику наполегливість і старанність у реалізації своєї мети, з іншого – боїться попросити повернути назад відняту скрипку. «Батько повернувся і пішов із скрипкою, – з зеленою, як коник-стрибунець, помереженою червоними півниками. Хлопчина аж нестямився: він дивився вслід батькові, і скрипка двоїлась, троїлась крізь сльози в очах» [14, с. 196].

Після такого глибокого душевного потрясіння Лукаш боїться розповісти батькові про своє бажання займатися музикою. Він втікає вночі на город, щоб помріяти або пограти на скрипці, наполегливо просить матір захвати скрипку, яку попросив у вчителя після того, як батько забрав його інструмент. Автор майстерно розкриває особливість психології талановитої дитини у її тісному взаємозв'язку із суспільною дійсністю, адже обдарованість залежить, перш за все, від умов життя людини. Саме соціальне середовище стимулює розвиток обдарованості, творчої діяльності. Олесь Донченко звертає увагу на те, що реалізація юного таланту може відбутися лише за підтримки тих, хто оточує обдарованого хлопця. Такими важливими особами в оточенні хлопця є учитель, батьки та інші діти.

Найбільш позитивним образом і добрим покровителем талановитої дитини є вчитель Влас Григорович, про якого сам хлопчик говорить: «Він добрий ... дасть скрипку додому пограти» [14, с. 196]. Саме учитель відверто говорить батькові про те, що Лукаш ніколи не насмівся би сказати: «[...] у вас талановитий хлопець; він сам складає музичні твори і виконує їх на скрипці, і коли б ви почули його гру... Він буде видатним музикантом» [14, с. 197].

Вчитель тут є представником ідеальної системи шкільної освіти, яка має на меті розкрити талант кожної дитини через індивідуальний підхід у

навчально-виховному процесі. Влас Григорович стає символом омріяного ідеального суспільства, в якому кожна дитина може творчо себе реалізувати.

Найбільш вагомим для Лукаша стає батько, образ якого у творі є неоднозначним і динамічним. Олесь Донченко розкриває душевну драму персонажа через контраст між його зовнішньою поведінкою та внутрішніми переживаннями. Він мовчки забирає скрипку в сина, демонструючи, що «не можна потурати дурниці», а в розмові з учителем каже: «Хочеться мені, щоб вийшов з нього спочатку добрий тракторист» [14, с. 197]. Погляд батька на обдарованість сина виражає ставлення тогочасного обмеженого суспільства до тих, хто не подібний до інших: «У всіх діти, як діти, а воно взяло в голову – скрипки та смички, світу за ними не бачить, а треба до діла привчатись, діло не жде...» [14, с. 196-197].

Батько є представником стандартного взірця радянського суспільства, позбавленого будь-якої індивідуальності. Недаремно саме батька найбільше боїться обдарований хлопчик: «Треба повертатись у хату, під душевне рядно, треба дуже тихо ступати, навшпиньках підійти до порога, тихо-тихо, щоб не проснувся батько» [14, с. 196]. Взаємостосунки між батьком та сином розкриваються через три епізоди, які стають ключовими у процесі характеристики обох образів. Перший – коли хлопчик тільки мріє про скрипку, але раптово згадує, що треба повертатися, бо батько шукатиме. Поки що це тільки підсвідомий страх, що за талант можна бути покараним. Другий – коли батько забирає зроблену скрипку, таким чином реалізуються найбільші побоювання хлопця. Персонаж переживає фізичну втрату нехай і несправжньої, але такої вистражданої скрипки. Тепер більшає страх перед безпосередньою загрозою світу дорослих зруйнувати творчий талант. Третій – коли Лукаш ввечері, вкотре сховавшись на городі, грає на вчителевій скрипці і розуміє, що батько знову зможе забрати уже справжній інструмент. І це буде остаточний крах творчих ілюзій. «Зненацька Лукаш здригнувся, озирнувся і враз побачив свого батька. Швидким рухом він злякано притиснув до грудей скрипку» [14, с. 196]. Цей епізод є кульмінаційним у творі.

Олесь Донченко використовує всю силу художнього прийому контрасту, щоб досягнути максимальної психологічної напруги у цьому моменті. Чим сильнішим стає страх талановитого хлопця перед батьком за своє майбутнє, тим більше, динамічніше і глибше змінюється сам батько. Уже в кульмінаційному моменті Демид Петрович постає перед сином зовсім іншою, оновленою людиною.

Еволюція образу батька дуже важлива у творі і починається з моменту, коли персонаж переживає глибоке душевне одкровення після того, як забрав у сина скрипку. Демид Петрович підсвідомо розуміє, що зруйнував синову мрію, його ідеальний ірраціональний світ. Використовуючи прийом паралелізму, а саме через опис природи, письменник передає найтонші душевні переживання персонажа: «Батько стояв серед поля, вусата пшениця кивала йому важким восковим колоссям; він любовно гладив широкою долонею достигаючі колоски. Незабаром жнива, сонце сліпило очі; пахли нагріті сонцем хліба; немає кращого над той запах – ще ніколи не було такого багатющого врожаю. Батько гладив колоски й посміхався собі у вуса, і враз йому стало так, наче він має крила» [14, с. 197].

Олесь Донченко зображує внутрішню гармонію, творчий порив, мить абсолютного щастя батька. Подібно до того, як її переживав Лукаш, втікаючи вночі на город і слухаючи звучання природи. Але, на відміну від сина, батько так і не зміг відчувати бажаної внутрішньої свободи: «Він махнув рукою – не полетів, він гукнув щось, може, хотів заспівати, але пісні не вийшло, бо тут не звичайна пісня потрібна, а особлива: не знав такої батько, бо всю молодість свою батракував у глитаїв... Хочеться гукнути щось із радощів, але пісня не йде з уст, - може, нема такої веселої пісні для колгоспника-хлібороба?» [14, с. 197].

Через таку внутрішню драму батька автор показує, на яке нещасливе майбутнє, «прокляті роки» він може приректи свого сина, якщо змусить його зректися свого таланту. Саме з цієї точки зору дуже важливо простежити еволюцію образу батька, адже «дитинство – це і майбутня доля, і майбутнє

життя, бо воно в ідеалі – філософська формула майбутнього, а доросла людина – то вже реалізація на практиці цієї формули» [21].

Подібно до інших письменників-реалістів, Олесь Донченко «відтворює психологічно достовірний художній портрет психічно зламаного сталінською епохою українського чоловічого покоління», яке не змогло себе реалізувати, як зазначає Н. Зборовська, і поклало свої творчі амбіції на вівтар служіння радянській системі [19]. Без творчої праці навіть здібна людина не досягне нічого путнього, а талант її розпорошиться, загине. Від цього постраждає не тільки особистість, але й усе суспільство.

Олесь Донченко, будучи на початку творчості ідеалістом, котрий вірив в абсолютну правильність комуністичних ідеалів, зрештою, як і багато інших дитячих письменників, переживає поступове розчарування. Автор зрозумів, що існуванню обіцяного щасливого гармонійно розвиненого суспільства протиставляється реальна загроза – ідея абсолютного самозречення на користь державі. Романтизація такої більшовицької пропаганди зазнає поступового розвінчання у дитячій літературі. В оповіданні «Скрипка» головною стає саме ідея розвитку дитячого таланту як запоруки розвитку щасливого суспільства. Розчарувавшись у соціально-культурних процесах радянської епохи, Олесь Донченко все-таки залишається ідеалістом. Але проявляється це не через проголошення комуністичних цінностей, а у незламній вірі письменника в загальнолюдські ідеали, зокрема і у право кожної дитини на самореалізацію в суспільстві. Вважаємо, що з цієї точки зору твір «Скрипка» довгий час не був належно оцінений.

Становлення таланту Лукаша стає можливим лише за умови внутрішнього прозріння батька і його благословіння як глави сім'ї. Адже роль батька і матері у вихованні дитини завжди займала провідне місце в українській народній педагогіці.

Саме талант хлопця стає мірилом духовної кризи батька. В момент, коли Демид Петрович чує, як син грає на скрипці вночі, він переживає внутрішнє прозріння: «Батько, як зачарований, слухав. Він ніколи не думав, що так можна

грати на скрипці і що так може грати його син... Місячне проміння осяяло його обличчя. І хлопчина побачив, як блищать на батькових віях сльози. Батько не міг говорити. Він мовчки поклав широку долоню на теплу голівку сина» [14, с. 198]. Сльози стають реакцією на екзистенційні збурення, котрі переживає Демид Петрович. Цікаво, що Олесь Донченко звертається до давнього християнського символу духовного оновлення. У дослідженнях літературної герменевтики знаходимо думку, що ще у творах давньої української літератури сльози «сприймалися як прикмета праведності» [30]. Плач трактується як своєрідна хрещальна купіль, у якій людина очищується, відроджується й оновлюється. Сльози – це втілення людської безпомічності перед несправедливістю світу та водночас – утіха для праведника, який шукає підтримки й помочі.

Особливе місце у творі займає абстрактний образ пісні як символу внутрішнього пориву, таланту, який хоче себе проявити. Олесь Донченко наводить чимало епітетів: «синьозора», «особлива», «хвилююча», «дивно знайома». «Син грав ту пісню, яку так хотілося заспівати батькові на полі. Пісня наче рвалась із грудей; вона то гриміла, як цілий оркестр, то коливалась на тонісінькій струні, то враз, обірвавшись, пестила серце найніжнішими в світі тріпотливими, як крильця метелика, звуками» [14, с. 198]. У цей момент батько і син досягають абсолютного порозуміння тільки через звуки мелодії, не було сказано жодного слова. Пісню як вираження творчої свободи внутрішньої гармонії не можливо приховати. Звуки не мають меж, саме тому батько і дізнається про любов Лукаша до музики. Талант повинен бути почутим і реалізованим. До речі, варто зазначити, що народна пісня символізує також і національну українську ідентичність, яка зазнала переслідувань у радянську епоху. Усі ці аспекти змушують якісно переоцінити оповідання Олександра Донченка.

Усі інші члени сім'ї, зокрема мати й молодший брат Андрійко, також виявляють свою підтримку у розвитку юного таланту: «Ти не бійся, Лукаше, я скажу батькові, щоб не шукав у хижі твою скрипку...» [14, с. 197]. Тут автор

наголошує на важливості кожної дитини, особливо обдарованої, бути прийнятою у власній родині, щоб потім реалізувати себе у суспільстві. Сім'я уособлює соціум. Як зазначає О. Антонова, все найкраще в людині можна активізувати лише за умови її визнання, поваги до неї та заохочення, її підтримки [2].

Отже, оповідання «Скрипка» можна назвати своєрідним твором-ідилією, де без патетики й заангажованості виражені найгуманніші ідеї розвитку талановитої молоді у суспільстві. Обдаровані діти потребують особливої уваги під час виховання та навчання. Основними завданнями батьків та педагогів у такому випадку повинні стати формування адекватної Я-концепції та поваги до себе, розвиток чуйності та навичок соціальної взаємодії. «Письменники 1920-1930-х років ... добре знали, якими повинні бути сучасні діти, щоб завтра вся країна стала такою ж гарною, чистою, доброю і розумною» [11]. Вони вірили, що прийняття й розвиток індивідуальних відмінностей між людьми є запорукою еволюції суспільства.

2.3. Проблема становлення таланту обдарованої дитини крізь призму дихотомічного протистояння добра і зла в соціумі (за оповіданням Григора Тютюнника «Дивак»).

Українські письменники 1960-х років, як-от В. Нестайко, І. Багмут, Гр. Тютюнник, Є. Гуцало, М. Вінграновський та інші, поступово відриваються від радянського канону дитячої літератури. «Вони також писали про війну і про школу. У них також були юні герої, в яких письменники вклали свою душу й найпалкіші сподівання. Але це не були ідеалізовані плакатні персонажі, це не були зразки для наслідування. Їхній естетичний зміст був іншим, власне – естетичним. Бо високий морально-етичний потенціал їхніх творів не стояв на заваді художності, саме художністю й був зумовлений. Юний герой в їхніх творах виступає мірилом моральності дорослих» [11].

Григор Тютюнник багато писав про дітей і для дітей. Образи дітей зустрічаються в багатьох творах письменника, зокрема «На згарищі», «В

сутінки», «Сито-сито, «Сутінки» та в інших. Особливу увагу слід звернути на ті оповідання, в яких порушено проблему ставлення дітей до навколишнього світу. Дослідники творчості Григора Тютюнника акцентують на взаємозв'язок дитини і природи як вияв гармонізації існування маленької людини в навколишньому середовищі. Саме до цієї теми й звертається автор у своїх оповіданнях «Однокрил», «Степова казка», «Ласунка», «Дивак».

Проте останній твір письменника, вважаємо, слід проаналізувати більш глибоше, а саме у контексті дослідження проблеми становлення дитячого таланту крізь призму дихотомії добра і зла у суспільстві та її інтерпретації в художній літературі. В оповіданні Григора Тютюнника «Дивак», як і у творі Олеся Донченка «Скрипка», описується життя обдарованого хлопця. Цей аспект дослідження дає змогу висвітлити багато проблем дитячого виховання, актуальних для тогочасного суспільства.

Уже з самого заголовка автор констатує, що головний герой не такий, як інші. Це талановитий маленький художник, який по-особливому сприймає навколишній світ: «Очі в нього чорні, глибокі, як вода в затінку, дивляться широко, немов одразу хочуть збагнути увесь світ. Пильно мружить око. [...] кожен сучок птицею вздрівається» [40, с. 44]. Олеся, як і кожную талановиту особистість, вирізняє висока концентрація уваги, глибока зануреність у розв'язувану проблему, інтуїція, надзвичайна здатність до абстрагування, креативне мислення [2].

Олесе́вий талант проявляється спонтанно. «Іще любить Олесь малювати на снігу всяку всячину. Присяде навпочіпки й водить пальцем сюди, туди. Дивись, хата виходить, з бовдура дим валує, а на тину півень горланить, розчепірівши дзьоба ножицями» [40, с. 44]. Він сприймає світ через зорові образи, тому дуже уважний до деталей, які може розглядати довго й прискіпливо. Олесе́ві спокійніше серед природи, незайманий світ якої символізує наївність, довірливість, чистоту душі головного персонажа. «В бору снігу мало. То там, то сям проглядає крізь порошу трава з примерзлим до землі зеленими чубчиками, стримлять низенькі пеньки з жовтуватою, немов

старий мед, смілкою на зрізах. Тихо навкруги й затишно. Тільки часом шелесне по гіллі вальок снігу, струшений вітром з верховіття. Десь неподалік чути: цюк-цюк-цюк, — дятел порається» [40, с. 44].

Як зазначає О. Карабьова, Григій Тютюнник підсвідомо ніби намагався воскресити з глибин своєї свідомості все найсвітліше й найчистіше, що він коли-небудь зустрічав у житті, зафіксувати в слові, деталі, образі, характері [21].

Обдаровані особистості з дитинства дуже чутливі до навколишнього середовища. Тому в уяві хлопця гармонійний світ природи протиставляється дисгармонійному світові людей. «Олесь ліг долілиць, притиснув скроню до льоду і почав розглядати дно. Воно тьмарилось мулистим пилком, пускало бульбашки, котрі прилипали до криги — білі, круглі, як воляче око. Течія розчісувала зелений кушир, пряли тоненькими ніжками якісь жучки, боком долаючи пружний струмінь. І ввижається Олесеві маленька хата під кущем водяної папороті, а в тій хатці — він біля віконця сидить, рибку стереже. Забажав — вийшов. Ніхто тебе не займе. Іди куди заманеться» [40, с. 44]. Природа здається ідеальним світом, позбавленим дихотомії добра і зла. Тут Олесь відчуває себе спокійно і вільно. Саме тому хлопець поводить себе обережно, так щоб не нашкодити природі. До цього ж закликає і своїх ровесників: «Навіщо лід псуєте? — у відповідь Олесь. — Він ще молодий» [40, с. 45]. Або ж хвалиться дідові, що не забрав у дятла шишки, чи хвилюється про тварин («А якщо коням важко буде?») [40, с. 48-49].

І навіть забуває про власну безпеку, пробивши лід, щоб врятувати плітку із пащі щуки. Він гордиться такими своїми вчинками і чекає похвали від діда.

Олесеві, як і всім обдарованим дітям, притаманні такі риси: розвинене почуття справедливості, значуща особистісна система цінностей, неможливість чітко розмежувати реальність і фантазію, пошуково-дослідний стиль діяльності, надзвичайна чутливість до невербальних проявів почуттів, проєкція власного сприймання й емоційних реакцій на явища і всіх, хто оточує, тощо. Поняття гармонії, пошук її стає ключовим у пізнанні

навколишнього світу обдарованою дитиною. «Актуалізація проблем гармонії тісно пов'язана із способом організації духовного світу героя, розгортання його життєвої дороги з опорою на два полюси – гармонійний світ дитинства і дорослий дисгармонійний світ» [21].

Хлопець намагається шукати підтримки серед тих, хто його оточує. Але в оповіданні Григора Тютюнника середовище не таке прихильне до Олесевого таланту, як, скажімо, у творі «Скрипка» Олеся Донченка чи «Приблуда» Степана Васильченка. Удома, в школі, серед друзів хлопець відчуває себе чужим. Дорослі навіюють йому думку, що він не такий, як інші. Олесь тільки із сумом і смиренністю слухає, як його називають диваком, через те, що він закликає берегти природу, чи зрадником, коли відмовляється гратися з хлопцями. Хлопець, як і всі талановиті діти, особливо гостро сприймає свої успіхи і невдачі, неприйняття іншими, насамперед ровесниками.

Проте «життя і діяльність обдарованої особистості відбуваються в умовах, коли навкруги неї живуть люди, котрі у більшості не ідентифіковані як обдаровані, тобто мають посередні здібності, вони не досягають помітних успіхів у професійній діяльності, навіть є бездарні за тим профілем обдарованості, котрий властивий для неї» [34]. Тому талановиті діти з раннього віку можуть мати труднощі етичного чи психологічного характеру у спілкуванні з іншими. Дорослі критикують Олеся, що викликає в його душі сум'яття і показує внутрішню вразливість: «Ба яке смирне... Еге, воно якесь дивакувате... Слухає Олесь і не розуміє: хвалять його чи лають» [40, с. 47]. Школяр шукає підтримки і пояснень у когось із дорослих, хто міг би стати авторитетом, зразком для наслідування: «Діду, чого про мене кажуть — дивак?» [40, с. 48].

Ця маленька, на думку дорослих, проблема обдарованої дитини набуває у творі глобального значення. Таким запитанням письменник акцентує увагу на тому, що «дитина – чисте, довірливе, не зіпсоте зовнішніми суспільними чинниками створіння, саме образ дитини Тютюнник протиставляв злу. За своїми маленькими героями він ховав сам себе, свій біль, свою невтоленність

і страждання на цій землі. Образ дитини в Тютюнника – це і своєрідний морально-етичний критерій, крізь який він перепускає зовнішній, найчастіше чужий йому, несприйнятливий світ. Власне, скрізь у його творах постає складний дорослий світ, побачений зором дитини» [21].

Всупереч очікуванню Олесь дід зовсім не намагається його підбадьорити чи захистити від осуду. Навпаки, тільки підсилює думку про те, що з хлопцем не все гаразд: «Невстріливий, значить. Дивний еси. — Прокіп двома пальцями, як щипцями, ухопився за ніс і висякався так лунко, що аж коні побігли. — Хто ж ото таке патякає? — спитав перегодом.

— Дядьки на вигоні.

— Ет, фармазони... Ти їх не слухай. — Помовчав. А далі: — Воно, звичайно, правильно. Завзяття в тебе обмаль. Все чогось у землі порпаєшся. А треба — в людях. Та отак побіля них, отак... Того — ліктем, того — почотом...» [40, с. 48].

Тільки цивілізоване, гуманне суспільство може створити умови для розвитку обдарованих дітей. Григор Тютюнник підкреслює, що саме цього гостро бракувало в тогочасному соціумі. Природна внутрішня доброта хлопця сприймається навколишніми як вияв слабкості, невпевненості. Це помітно у зовнішній поведінці Олесь, яка передає увесь спектр внутрішніх переживань персонажа. Він то «смирно стоїть біля порога, слухає», то «винувато підсьорбує носом» або ж «підскоче, як злякане пострілом звірятко, засміється тоненько» [41]. Йому робиться сумно від того, що дорослі такі обмежені жорстокими законами фізичного виживання, які нав'язує суспільство. Автор бачив, що під впливом комуністичного суспільства поступово руйнується не тільки належний соціальний устрій, а й національний людський характер, який завжди базувався на одвічних моральних цінностях, індивідуальній свободі, незалежності і чистоті душевних порухів.

Олесь робить спробу виявити об'єктивному світові своє неординарне, ще по-дитячому наївне мислення: він не ображається на інших, а, навпаки, шукає наполегливо підтримки, насамперед, у ровесників. Такого ж ставлення

хлопчик очікує і до себе. Коли Федько Токайло виявляє свою дружню підтримку «дивака», Олесь переживає справжнє внутрішнє відродження – здається, світ людей не такий вже і поганий. «Олесеві не хотілось пирога, але він зрадив примиренню і, щоб віддарувати товариша, хутенько занишпорив по кишенях, дістаючи звідти духмяні верчки хмелю, сухе листя різного карбування, плетене з прядива та волон'ячої шерсті ремезяче гніздо, схоже на башличок», «ще дужче захвилювався, ледве не заплакав від щирості і солодкого почуття братерства. Він ухопив ремезяче гніздо й обома руками подав його Федькові. Той заховав подарунок під полу, пом'явся» [40, с. 47].

Попри свою наївність і вразливість, образ Олеся не позбавлений динаміки. Вона яскраво розкривається в тому епізоді, коли у школі виникає конфлікт між вчителькою малювання та обдарованим учнем. Незважаючи на вимогу малювати гнійний горщик, хлопець зображує дятла, що викликає з боку Матильди Петрівни різкий осуд. «Їй сподобався дятел, але вона добре знала, що таке вчительська принциповість, тому й додала:

— Я поставлю тобі двійку» [40, с. 46].

Олесь може стерпіти нерозуміння з боку дорослих, але коли хлопець відчуває загрозу своєму таланту, категоричну заборону творити за внутрішнім покликом, відбувається момент екзистенційної кризи і переродження. Тихий і смирний учень зважується на відкритий бунт: «Олесь зібрав книжки, виліз з-за парти і рушив до дверей.

— Куди це ти? — здивувалась учителька.

Олесь похнюпився.

— Я так не хо'!

— Як це — так?

— Гирунчика отого не хо' малювати.

— Чому?

— Дятла хочу...

... Олесь вийшов у коридор, похапцем натяг пальтечко і опинився на ганку» [40, с. 46].

Відтворюючи життя навчального закладу, автор ніби створює «мікромодель мілітаризованої тоталітарної держави з її атмосферою задушливого страху, з її ієрархічною структурою» [21].

Вся трагедія цього конфлікту полягає в тому, що він відбувається за мовчазного споглядання інших учнів класу, жоден із них не наважується відкрито підтримати Олесь: «У класі увірвався гамірець. Відмінники дивилися на свого вчорашнього побратима співчутливо, а ті, хто вчився через пень-колоду, з радістю чекали на те, що їхнього полку прибуде» [40, с. 46]. Тільки обдаровані натури, які гостро відчують несправедливість навколишньої дійсності, здатні особливо тонко відчути, як суспільне зло загрожує будь-якому вияву індивідуальності, інакшості. Матильда Петрівна, котра «думала про долю свого авторитету», є уособленням занепаду системи освіти й обмеженості.

Олесь, на відміну від Лукаша (оповідання Олесь Донченка «Скрипаль»), зважається на відкрите протистояння обмеженому світу дорослих, хоч і знає, що буде за це покараний. Проте, не знайшовши підтримки серед дорослих, переконавшись у їх абсолютному нерозумінні, герой Григора Тютюнника шукає порятунку серед світу природи та ірраціональних внутрішніх переживань. Відсутність чіткої межі між фантазією та реальністю, суб'єктивна реакція на кожне явище, емоційна незбалансованість, вразливість – ось ті ознаки, які характеризують раннє дитинство майбутніх геніїв. Динаміка емоцій персонажа від негативних до позитивних і потім знову негативних спостерігається в кожному епізоді твору. Тому світ природи стає суголосним душевним хвилюванням персонажа. «В селі ледь вечоріє, а в сосні вже крони зімкнуло пільмою. Олесь біжить підтюпцем і раптом помічає, що дерева теж біжать, кружляють, ховаються одне за одного, немов у жмурки грають. Олесь зупиняється — і дерева завмирають» [40, с. 46]. Автор використовує прийоми «потoku свідомості» та «внутрішнього діалогу», щоб повністю розкрити багатий внутрішній світ «дивака». Так, у кінці твору глибокі суб'єктивні

переживання виявляються через зображення сну персонажа, де реальність та фантазія часто зливаються в одне ціле.

Казка про Івасика-Телесика, яку Олесь чує крізь сон, виявляє приховане бажання обдарованої дитини, щоб суспільство прийняло його, схвалило і допомогло реалізуватися. «Олесь непомітно для себе заснув. А вночі крізь сон благав матір розповісти казку про Івасика-Телесика, злякано зойкав, коли відьма гризла дуба, і радо сміявся, коли гусиня взяла Івасика на свої крилята. Вдосвіта знов загули на морозі сосни і закричали півні на горищах. Народжувався новий день» [40, с. 49-50].

Символічно, що Григір Тютюнник закінчує оповідання саме казкою, яка своєю образністю та символічним наповненням близька до таких ірраціональних переживань, як марення, сновидіння. Івасик–Телесик, врятований гусинею, уособлює самого Олеся, який хоче бути прийнятим дорослими і відчувати себе захищеним від суспільного зла. Казка має цілющу силу для свідомості обдарованої дитини. Таким чином, обдарована дитина, яка несе світло і добро в тоталітарний соціум, не може протистояти йому на рівних, а лише сподіватися на те, що свідомість дорослих зазнає еволюції.

Зазначимо, що важливим є кожен епізод, у якому Олесь змушений взаємодіяти з дорослими: коли він закликає ровесників не псувати лід і дістає за це стусана; коли мириться з Федьком Токайлом, «віддававши» товариша; коли просить діда пояснити, чому його називають диваком; коли переконує не бити коней. Насправді всі ці вчинки хлопця є внутрішнім покликом про допомогу. Особливим є той момент, коли Олесь виражає непокору на уроці. Його вчинок не має на меті зруйнувати систему чи починати запекле протистояння, адже «маленька людина» не має для цього сил і не може абсолютно змінити світ зла, в якому живуть дорослі. Такий прояв бунтарства дорослим слід тлумачити як невербальне прохання підтримати обдарованого хлопця, стати на бік добра, таким чином врятувати і самих себе від саморуйнування, обмеженості, нав'язаного ззовні бажання зрадити внутрішні ідеали заради фізичного виживання в умовах тоталітарного суспільства.

Також внутрішнім криком про допомогу є і останній епізод. Вражений подіями у школі, хлопець не знаходить підтримки у діда: «Ось послухай, дурнику, що я тобі скажу. Слухай і на вус мотай. Тут, на землі, не бити не можна. Тут не ти, так тебе одрепають ще й плакати не дадуть», «дивак... Затопчуть його... Бо воно ж як деревце в пагоні...» [40, с. 49]. Як бачимо, через власну неадаптованість до взаємодії із навколишнім середовищем обдаровані діти стають дуже чутливими до думки дорослих і залежними від їх емоцій. Це має значний вплив на формування самоповаги, внутрішньої гармонії в дуже юному віці.

Олесь шукає порятунку вдома: «Не став ждати, доки дід з матір'ю скидають соломку, швиденько роздягся і поліз на піч... глибше зарився в подушку і тоненько заскімлив» [40, с. 49]. Його бажання заховатися під ковдрою від усіх негараздів зовнішнього світу викликають навіть у діда винуватий погляд. Художній простір тут створює той особливий психологічний діапазон, в якому існує персонаж, стає еквівалентом внутрішнього психологічного буття людини [23, с. 73].

Обдарований хлопець може розповісти свої думки лише матері, яка хвилюється за нього і намагається захистити. До речі, спостерігаємо, що і в інших творах українських письменників, де центральним є конфлікт обдарованої дитини і суспільства, мати завжди захищає сина (оповідання «Скрипка» Олеся Донченка), якщо навіть інколи не розуміє його дивацтва (оповідання «Під оборогом» Івана Франка). Вважаємо, що це пов'язано із давньою українською культурною традицією трактувати образ матері як берегині роду.

Таким чином, Григор Тютюнник порушив актуальну і сьогодні проблему становлення таланту обдарованої дитини крізь призму дихотомії добра й зла в суспільстві. І зробив це письменник «як виклик тому абсурдному, чужому зовнішньому світові, що його оточував, робив це насамперед для дорослих, нехай і уражених корозією наживання негативу в цьому світі, але все-таки людей. Не тільки про голодне дитинство, воєнне та повоєнне лихоліття його

твори, а про людину з її «маленькими проблемами» у великому жорстокому світі» [21].

У творах Григора Тютюнника діти, особливо талановиті, гостріше, ніж дорослі, переживають боротьбу добра і зла у суспільстві. Вони, «маленькі люди», можуть навчити дорослих зберегти свою духовність в умовах загального морального занепаду суспільства. «Біль, печаль, доброта, ніжність, любов, співпереживання, зрада, розчарування, вірність, довіра, самотність, незахищеність – ці моральні імперативи є ключовими в поезиї самовираження Григора Тютюнника» [21]. Саме образ дитини стає для письменника найоптимальнішою «матеріальною оболонкою» для втілення тих почуттів, що давали йому потужний внутрішній поштовх творити нову художню реальність. У своїй прозі письменник свідомо «руйнує героїчно-патетичну естетику» нав'язану соцреалізмом, як зазначає Н. Зборовська, стає на захист «маленької людини», скривдженої тоталітаризмом людськості [21]. Письменник показує всю відповідальність дорослих за крах мрій обдарованих незахищених ніким дітей.

Висновки до розділу 2

У радянській педагогіці ідея реформування змісту середньої школи задля різностороннього розвитку особистості залишилась переважно задекларованою на папері. Принцип дисциплінування, підпорядкування авторитетові вчителя, котрий уособлював тоталітарне суспільство, доводили, як гостро радянська освіта потребує докорінних реформ. Така проблема в освіті робила неможливою реалізацію всебічного гармонійного розвитку талановитої дитини й набула широкого висвітлення в українській літературі того часу.

Олесь Донченко та Григійр Тютюнник надавали важливого значення соціологічному (вплив оточення, зокрема, найближчого – родини) та педагогічному (вплив шкільної освіти) аспектам формування та розвитку обдарованості у дітей, що простежуємо в їхніх творах. Письменники

порушували проблему розвитку талановитих дітей, їх спроби реалізувати себе у суспільстві.

В оповіданнях «Скрипка» та «Дивак» внутрішній світ дитини розкривається через взаємодію «маленької людини» і дорослих. Для цього письменники використали цілу низку художніх засобів (організація художнього простору, контраст, паралелізм, ірраціональні переживання, використання символів та ін.).

У творі «Скрипка» особливої уваги, як і у творчості І. Франка, заслуговує концепція «художнього простору». Людина завжди перебуває у певному локалізованому просторі, що впливає на неї. Олесь Донченко ідеалізує оточення, робить його відповідним психологічній природі особистості, що зумовлює можливість вільної реалізації таланту обдарованої дитини – Лукаша. Дорослі, котрі репрезентують у творі суспільство, врешті-решт виявляють розуміння і підтримують прагнення дитини заявити всьому світу про свою індивідуальність. Таким чином письменник зобразив те ідеальне майбутнє, що його обіцяла людям нова влада. Розчарувавшись у радянській дійсності, Олесь Донченко, проте, зберіг віру в перемогу високих душевних прагнень над буденністю.

Зовсім у протилежному становищі опиняється обдарований хлопець Олесь з оповідання Григора Тютюнника «Дивак». Дорослі, які ведуть бездуховне життя, обмежене дрібними потребами та інтересами, засуджують юний талант Олеся. У такому випадку бачимо виникнення взаємного протиріччя між внутрішнім та зовнішнім, суб'єктивним та об'єктивним світами – людиною та середовищем. У кінці твору письменник використав прийом казкотерапії, щоб передати внутрішні переживання головного персонажа. Саме ірреальність дає можливість хлопцеві досягти внутрішньої гармонії, тому що суспільство, на жаль, не готове прийняти унікальність світогляду Олеся.

Обидві історії мають оригінальний художній виклад, стиль та порушують такі актуальні аспекти проблеми становлення таланту обдарованої

дитини, як «дитина та сім'я», «дитина та школа», «дитина та суспільство», «дитина та природа». Отже, завдяки тому, що література завжди відображає соціально-культурні процеси, реагує на них та переосмислює явища навколишньої дійсності, маємо можливість вичерпно простежити закономірності та особливості становлення таланту обдарованої дитини в тоталітарному суспільстві.

РОЗДІЛ 3

ДРАМА ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ

У ТВОРЧОСТІ СУЧАСНИХ ПИСЬМЕННИКІВ

3.1. Феномен дитячої обдарованості в сучасній педагогіці та психології.

Упродовж останніх десятиліть феномен дитячої обдарованості набув неабиякої популярності у світовій та вітчизняній педагогіці й психології, адже «підвищується попит на людей з неабиякою креативністю, нестандартним мисленням, особистості з великою силою волі та високою працездатністю» [39]. Так, ефективний розвиток сучасного суспільства можливий саме завдяки реалізації потенціалу обдарованої особистості у професійному та соціальному аспектах.

Важливість проблеми обдарованості визначається сьогодні на державному рівні [54], а сучасна освіта визначає виявлення та навчання обдарованих дітей ще в дошкільному віці одним зі своїх пріоритетних напрямів роботи [22].

Попри актуальність питання обдарованості, зокрема дитячої, сьогодні існує багато різних тлумачень цього поняття, часто зовсім відмінних. Теоретичний аспект феномена обдарованості досліджували А. Коваль, Н. Лейтес, А. Матюшкін та ін. Особливості роботи з талановитими дітьми, їх навчання та виховання розглядали Г. Степенко, Р. Науменко та ін. Зокрема А. Матюшкін визначає обдарованість «як комплекс інтелектуальних, творчих та мотиваційних чинників» [39, с. 84]. Він звертає увагу на обов'язковість пізнавальної мотивації, творчий підхід у розв'язанні поставлених завдань, прийняття оригінальних рішень, вміння прогнозувати, здатність до створення інтелектуальних, естетичних, моральних еталонів [39, с. 84]. На думку О. Щебланової, обдарованість – «цілісна, складна, багатогранна і така, що розвивається, психологічна система, яка є підсумком індивідуального шляху розвитку і одночасно становить потенціал (внутрішні передумови)

майбутнього розвитку» [39, с. 84]. М. Левітов зазначає, що в основі обдарованості – «індивідуальна спрямованість особистості» [17, с. 31].

Зарубіжні дослідники також не єдині у своїх детермінаціях феномену обдарованості. Наприклад, Дж. Рензулі вважає, що обдарованість – це результат поєднання інтелектуальних здібностей вищих за середній показник, креативності та наполегливості [17]. На думку Р. Стернберга та А. Шведела, талант неможливо ідентифікувати в дитинстві, для цього потрібно наполегливо працювати і спостерігати за розвитком здібностей у дорослому житті [17].

Якщо узагальнити, то обдарована дитина має велике бажання до отримання наукових знань, нетрадиційно вирішує проблеми, допитлива, має добре розвинене критичне мислення, наполеглива, організована, вміє робити прогнози, любить фантазувати, чутлива до проявів несправедливості [39].

З іншого боку, через особливе сприйняття дійсності талановиті діти мають негативні риси, що ускладнюють адаптацію особистості у мікро- та макроколективі. Зокрема Л. Добровольська та С. Яремчук виділяють такі якості: небажання розділяти іншу точку зору (з метою довести свою інтелектуальну перевагу), гірший фізичний розвиток у порівнянні з однолітками (часто навіть з певними яскраво вираженими вадами), незацікавленість вивченням шкільної програми (коли вона не відповідає сфері їхніх інтересів), прагнення завжди бути правим, невміння приймати компромісне рішення (і через це часто – уникання роботи в команді) [15].

Сьогодні виділяють різні види обдарованості: академічна, соціальна, творча, спеціальна, загальна, однобічна, практична [54].

У сучасній педагогіці та психології утверджується погляд, що всі діти в певному аспекті обдаровані. Наприклад, практичні дослідження В. Антоненка, М. Мельник, Т. Хмурина, Т. Яценка та ін. підтверджують думку, що кожна психічно нормальна особистість має потенціал обдарованості. Проте різними є вид обдарованості та ступінь її прояву. Реалізація таланту дитини залежить від середовища, оточення, в якому вона зростає.

Незважаючи на те, що існують різні думки щодо визначення обдарованості, дослідники погоджуються, що умови, в яких виховуються діти, безпосередньо визначають подальшу долю їхнього таланту, тому важливо забезпечити всебічний розвиток такої дитини. Як зауважує Л. Карнаух, «обдарованість виявляється лише через свою співвіднесеність із середовищем, в якому відбувається конкретна діяльність особистості дитини» [22, с. 45]. Тут визначальним стає сімейне та шкільне виховання.

Для обдарованої дитини комфортнішим є спілкування з дорослими, аніж із ровесниками [17; 57]. Тому, насамперед, батьки відіграють важливу роль у вихованні здібної дитини та формуванні у неї таких необхідних рис: працелюбність, вимогливість до себе, відповідальність, почуття власної гідності, терпиме ставлення до думки інших, вільний прояв власної креативності [17]. Батьки стають прикладом для дитини у вирішенні повсякденних проблем, ефективної взаємодії з іншими членами суспільства. Не менш важливо, щоб рідні створили сприятливу емоційну атмосферу. А. Міллер вважає це головним обов'язком батьків, тому що діти «мають нечувану здатність використовувати кожен найменшу можливість емоційно «підживитися» з оточення» [29, с. 45-46].

Якщо ж батьки емоційно недоступні, якщо ними керують власні незадоволені потреби, витіснені у підсвідомість, як такі, що є небажаними чи несхвальними, то дитина не зуміє достукатися до батьків ані вербально, ані невербально. Емоційно холодні, стримані у проявах щирих переживань батьки не здатні надати підтримку, співчуття, віру в талант маленької особистості тоді, коли вона гостро цього потребуватиме. Натомість такі дорослі часто несвідомо вимагатимуть від дитини реалізувати власні нездійснені бажання та притлумлені амбіції, формуючи почуття безсилля та беззахисності, самотності й розчарування. Подібно впливають і вияви негативних сильних емоцій дорослого, їх екстраполяція на дитину, котра, намагаючись зрозуміти світ почуттів, сприймає таким чином чужі переживання як власні, при цьому «ігноруючи себе» [29, с. 25].

А. Міллер звертає увагу, що таке зневажливе ставлення (ілюзія любові, вимагання від дитини бути не собою, а тим, кого в ній хочуть бачити батьки, ігнорування почуттів, заборона творчо себе проявляти) принижує дитину і лише підтверджує факт: «панування дорослого над дитиною суспільство толерує» [29, с. 99].

Із цієї точки зору варто проаналізувати і проблему реалізації потенціалу талановитих дітей у процесі навчання в школі. Обдаровані особистості швидко та вправно здобувають знання, уміння, навички в різних сферах, особливо в царині, що їх цікавить. Проте, як зауважує О. Ящук, вони «потребують особливого виховання, спеціальних, індивідуальних навчальних програм, спеціально підготовлених вчителів, шкіл» [54, с. 5].

Для забезпечення всебічного розвитку природної обдарованості важливим є розуміння з боку педагогів, що такі діти особливі через своє світосприйняття; вони становлять «своєрідну групу ризику», котра «потребує підвищеної педагогічної уваги» [22, с. 45]. Такі діти часто дуже емоційні, не люблять будь-якого примусу, легко засмучуються через дрібниці, потерпають від нерозуміння з боку однолітків або підкреслено байдужі до інших.

Педагоги повинні бути добре обізнаними з формами та методами роботи з талановитими дітьми, поглиблено вивчати педагогічні й психологічні особливості природи обдарованості, правильно організувати їхню навчальну діяльність, створити умови для розвитку творчого потенціалу, будувати суб'єкт-суб'єктні відносини, використовувати засоби індивідуалізації навчально-виховного процесу, підвищувати власну педагогічну майстерність. «Педагог надає перший імпульс розвитку обдарованої дитини, створюючи морально-психологічні умови для її продуктивної навчальної діяльності, створює позитивно зорієнтовану популярність, збуджує внутрішні імпульси для інтелектуальної діяльності» [1, с. 11].

Талановитим дітям треба поглиблено вивчати предмети, ознайомлюватися із сучасними досягненням у різних сферах, проявляти себе творчо в шкільній та позашкільній діяльності. О. Ящук виділяє такі основні

аспекти роботи педагога з обдарованими дітьми: «повне задоволення запитів найпідготовленіших дітей у поглибленому вивченні предметів на основі широкого ознайомлення їх із сучасною наукою; створення умов для задоволення їх різнобічних пізнавальних інтересів і водночас для розвитку здібностей, виявлених у певній галузі діяльності; забезпечення можливостей для широкого вияву елементів творчості в навчальній і позашкільній роботі; залучення їх до надання допомоги своїм однокласникам у навчанні» [54].

Педагогам слід розуміти, що здібна дитина формує свою самооцінку та характер на основі усвідомлення не лише своєї неповторності, особливості, але і власної відмінності від ровесників.

О. Ящук зауважує, що школа та педагогіка потребують перебудови, щоб «забезпечувати всебічний розвиток індивідуальності людини як особистості та найвищої цінності суспільства на основі виявлення її задатків, здібностей, обдарувань і талантів» [54].

Таким чином, поведінка дорослих (батьків, опікунів, вчителів, вихователів та ін.) є визначальною в процесі створення найоптимальніших умов (психологічних, соціальних, педагогічних) для вільного розвитку обдарованої дитини та максимального прояву її здібностей на користь суспільства.

3.2. Обдарована дитина в пошуках наставника (на матеріалі повістей Андрія Бачинського «140 децибелів тиші» та Оксани Сайко «Нетутешній»)

Аналіз проблеми пошуку талановитою дитиною наставника ґрунтується на необхідності простежити особливості взаємовідносин талановитої особистості з оточенням. Вважаємо за важливе розглянути, зокрема, такі аспекти цього питання: стосунки здібної дитини з однолітками та дорослими й безпосередній вплив останніх як наставників на реалізацію потенціалу обдарованості.

Талановита дитина часто вважає за краще спілкуватися з дорослими, а не з однолітками, тому що більшість школярів виявляє приховано, а то й відкрито свою зневагу, може давати прізвиська чи насміхатися [17]. Такі дії з боку ровесників відбуваються через особливі риси характеру здібних особистостей. Це можемо простежити, аналізуючи образи талановитого музиканта й обдарованого годинникаря – головних персонажів повістей Андрія Бачинського «140 децибелів тиші» та Оксани Сайко «Нетутешній».

Обоє хлопців мають яскраво виражені спільні риси характеру, що роблять їх особливими: мовчазність, самотність, насупленість, швидке опанування ремесла, почуття нудьги від одноманітності навчального процесу в освітньому закладі, неабияка старанність у вивченні цікавої справи, «аж до забуття» [35]. О. Сайко так описує процес становлення таланту годинникаря: «[...] й справді, перебуваючи в цій маленькій затишній майстерні, яка була йому цілим світом, забував про все» [35, с. 19].

Хлопця не цікавило спілкування з однолітками, він вважав їх «непередбачуваними», «незрозумілими», жорстокими, чужими [35, с. 9]. Не дружив з іншими дітьми, не прагнув із ними спілкування. «Однокласники відчували його відлюдність і небажання приятелювати, бачили, що він уникає їх, тому й самі його сторонилися. Навіть за партою сидів один» [35, с. 11]. Не здатний зрозуміти малого годинникаря й син м'ясника Онисим. Цей однокласник здібного хлопця слухав дивні розмірковування про час, але не вмів хоча б якось підтримати розмову. Ровесники у відповідь називали талановитого підлітка «відлюдьком», «диваком», «дивакуватим придурком», «дурненьким», «самітником» [35]. У юнацькому віці годинникарь отримав від людей прізвисько Нетутешній. Саме такими визначеннями користується О. Сайко для ідентифікації свого персонажа, так і не назвавши його справжнього імені впродовж усього твору.

Подібної думки про своїх ровесників дотримується й Сергій із повісті Андрія Бачинського «140 децибелів тиші». Наприклад, хлопець розуміє, що у школі однокласники хочуть дружити з ним лише через вигоду та почуття

зздрості, адже його виступ на обласному конкурсі юних піаністів показали на телебаченні, і він «уже звезда», «тепер по всьому світу їздити буде, тіпа з гастролями» [5, с. 3-4]. А ровесників, із котрими пізніше довелося жити й навчатися в спецінтернаті після смерті батьків та сестри, Сергій іронічно називає «іншопланетянами» [5].

Щоправда, у житті юних піаніста та музиканта таки з'являються «рідні душі». Це Ярина, котра в інтернаті стає Сергієві як сестра. А в повісті О. Сайко це годинникар: закінчивши школу, він зустрічає Вірку. Ці дві постаті вносять свою лепту в те, щоб юні таланти реалізувалися заново.

Другий аспект нашого дослідження проблеми пошуку обдарованою дитиною наставника – стосунки з дорослими. Це можуть бути батьки чи опікуни, вчителі, вихователі або ж люди, котрі з'являються в житті дитини випадково і протягом короткого проміжку часу, але здійснюють важливий вплив на формування характеру обдарованої особистості. Емоційно вразливі талановиті підлітки прагнуть спілкування саме з ними, відчуваючи здебільшого нерозуміння з боку однолітків.

Роль дорослих як наставників обдарованої особистості дуже важлива. Тому, як зауважує А. Міллер, насамперед, вони повинні розвивати в собі чуйність, яка «сприятиме шанобливому ставленню до дитини, котра його потребує з перших днів життя, щоб могли гармонійно розвиватися», і саме це почуття «допоможе уникнути дискримінації та насилля над дитиною» [29, с. 106]. Також важливими є прояв любові, віри, розуміння, терплячості, безумовної підтримки. Т. Дука звертає увагу на те, що слід «пам'ятати правило: «Не зашкодь!», адже обдарована дитина більш чутлива, ранима, тому потрібно давати вільний час для того, щоб побути на самоті, поміркувати, пофантазувати» [17, с. 32].

Зауважимо, що в досліджуваних творах Андрія Бачинського та Оксани Сайко такі стосунки не ідеальні, часом зовсім протилежні, а визначення «дорослий» і «обдарована дитина» в деяких епізодах повістей «140 децибелів тиші» й «Нетутешній» навіть стають контекстуальними антонімами.

У дихотомії дитини та дорослого перша постає як обдарована особистість, котра має яскраво виражену індивідуальність, проте неповнолітня, не має досвіду, гостро потребує отримання та поглиблення знань і тому перебуває під наглядом наставника. Натомість дорослий – це людина з набутим життєвим досвідом, несе відповідальність за виховання неповнолітньої особистості, проте не завжди може зрозуміти світогляд і прояви таланту дитини. Наслідком цього стає те, що на певному етапі розвитку важливі проблеми здібної дитини не беруться до уваги дорослими.

Така драма обдарованої дитини простежується, передусім, у її взаємостосунках з батьками, котрі апріорі стають найближчим оточенням та першими наставниками. Це яскраво показано в повісті Андрія Бачинського «140 децибелів тиші». Сергій Петрина – обдарований музикант. Його талант і досягнення – це результат проєкції батьківських очікувань виростити з сина нового музичного генія. Захоплені власними амбіціями дорослі активно сперечалися про те, який інструмент обрати: кларнет, саксофон чи скрипку, «врешті-решт зупинили свій вибір на фортепіано» [5, с. 3]. Але не тому, що хлопчик любив цей інструмент, а просто, щоб «припинити даремні суперечки» [5, с. 3]. Дорослі були абсолютно глухими до переконань Сергія стати каратистом.

А. Бачинський показує, як емоційно син переживав ігнорування його власних бажань: «Спершу Сергійко дуже соромився і приховував від однолітків те, що вчиться в музичній школі. Час до часу ще впрошував батьків віддати його на карате, відмовлявся ходити в музичну, плакав [...]. Сергійко терпів. Потім звик» [5, с. 3].

Ця маленька, на перший погляд, душевна драма, яку батьки навіть не помітили, стала першим сильним розчаруванням Сергійка і принесла усвідомлення, що батьки не можуть зрозуміти його проблеми.

Змирившись із власним безсиллям щось змінити, хлопець старанно вчився і через чотири роки переміг в обласному конкурсі юних піаністів, здобувши право взяти участь у міжнародному конкурсі в Польщі. Проте так і не зміг

цього зробити, тому що травмував руку під час гри у футбол. І знову автор показує, якою далекою від потреб власної дитини є мати Сергійка: замість того, щоб підтримати сина, втамувати його біль, вона переймається тим, що її мрія про відомого музиканта не реалізується: «Але я цілий рік щовечора, як проклята, по дві години додатково займалася з ним! — не втрималася мама. - І все даремно!» [5, с. 4].

Вимога батьків, найближчих і найперших наставників дитини, бути успішними, призводить до того, що хлопець стає покірним та безініціативним. Як зауважує А. Міллер, «дитина не може вільно розвиватися, доки батьки сприймають її як свою власність чи як засіб досягнення певних цілей, навіть якщо це відбувається з найкращими намірами» [29, с. 106]. Перемога Сергія у музичному конкурсі – це результат «дискримінації та несвідомого насилля над дитиною», чого мати не може усвідомити, бо їй не вистачає чуйності до «найтонших і найнепомітніших форм приниження», а також поваги до своєї дитини [29, с. 107].

Таким чином мати, яка «у ролі володаря» проявляє «зневажливе ставлення до меншого і слабшого», тобто до неповнолітнього сина (коли замість нього обирає, у який спосіб реалізувати його обдарованість), не може стати для хлопчика хорошим наставником, тому що «у сильної людини, свідомої своєї безпорадності, бо прожила її, немає потреби демонструвати власну силу за допомогою зневаги до когось» [29, с. 97]. Показуючи власну «першість» перед дитиною, батьки, не усвідомлюючи того, мстяться за власну нереалізованість або бажають її реалізувати зусиллями сина: мати Сергія викладала в музичній школі в класі скрипки, не здійснивши професійної кар'єри.

По-іншому вибудовуються стосунки з матір'ю у майбутнього годинникаря. Випадково завагітнівши, вона не хотіла народжувати цю дитину, але потім змирилася і навіть зрозуміла, що син – її єдина рідна душа. Проте це усвідомлення не заважало їй час від часу давати стусанів та поспішаючи на фабрику, залишати його на подруг, які «не надто ним переймалися, щоб ретельно пильнувати. Він повзав по підлозі в мокрих штанцях та із замурзаним

обличчям, самотужки намагаючись пізнавати колінами й руками довколишній простір» [35, с. 9].

Проте, на відміну від матері Сергія, самотня неосвічена жінка завжди виявляла підтримку й розуміння сина. Це, безумовно, формувало чутливу натуру обдарованої дитини. Наприклад, сина дуже вразило, як мама «відчайдушно захищала його, не дорікнувши йому жодним словом, хоч він був винним», коли украв у однокласника велосипед, і батько того хлопця прийшов сваритися [35, с. 14].

Жінка також змиралася з тим, що її дитина вибрала надзвичайно дивну майбутню професію, бо зрозуміла, що «жодна справа не приваблювала його так, як ремесло годинникаря» [35, с. 14]. Маючи фінансові труднощі, матір лише одного разу дала пораду синові здобути «кращу», прибутковішу роботу – стати м'ясником (як однокласник Онисим) або чоботарем. Такий спосіб комунікації з мамою дав змогу зробити важливий висновок про драму взаємин батьків та дітей (яку, власне пережив юний піаніст Сергій): «Може, це й добре, що не знаю батька [...], а раптом він би виявився, як і батько Онисима, м'ясником чи якимсь чоботарем і змушував би мене займатися тим, що мені не до душі? Адже з батьками саме так воно і буває» [35, с. 14]. Після такого усвідомлення хлопець більше ніколи не тужив за батьком, йому вистачило підтримки матері, котра згодом навіть пишалася, що він став майстром своєї справи.

У Сергія все було навпаки: після того, як втратив обох батьків в автомобільній аварії, у своїх снах бачив саме образ батька, котрий давав йому життєві поради не як обдарованому піаністу, а як люблячому синові, звичайному хлопчикові. Одночасно пригадував матеріні докори та хвилювання, як боявся її розчарувати.

Отже, через взаємостосунки талановитих музикантів та годинникаря зі своїми матерями А. Бачинський та О. Сайко показують, як важливо для гармонійного розвитку обдарованої дитини мати усвідомлення, що батьки люблять їх такими, якими вони є, а не такими, якими очікують їх

перевиховати. Саме безумовне прийняття, як вважає А. Міллер, є першочерговим для чутливої дитячої натури [29].

Допомогти обдарованим дітям пізнати себе глибше, засвоїти важливі уроки і краще зрозуміти призначення свого таланту допомагає інша група дорослих наставників – вчителі, вихователі, майстри.

Сюжетна лінія «учень – майстер» у повісті «Нетутешній» розгортається досить стрімко. Випадкова зустріч із годинником докорінно змінює життя хлопця: «Старий горбатий годинникар скидався на дивного чарівника, що легким дотиком пальців міг оживити найменше коліщатко, змусити тендітні стрілки рухатися і вицокувати, здавалося, міг підкорити собі не тільки годинниковий механізм, а й сам час, змусивши його спинитися, йти в лад або поспішати» [35, с. 15] Дитина швидко вчиться ремесла з дуже практичної причини: коли старий майстер помре, у містечку не буде кому полагодити поламані механізми. Хлопець із таким завзяттям береться опановувати справу, що навіть перевершує майстра: «Він виявився напрочуд здібним, старий годинникар не міг надивуватися. Всього за кілька тижнів йому вдалося опанувати те, що майстер назбирував роками» [35, с. 19]. Старий чоловік захоплювався наполегливістю юного таланту: «Здавалося, що не він – учень, а сам годинникар навчається в нього. Інструмент у його пальцях був наче невагомим, таким легким і точним, ніби то не рука ним керувала, а навпаки, інструмент – рукою» [35, с. 19].

Через ремесло Нетутешній навчився відчувати час, його «важливість і владність, його прихильність і суворість, його плинність й ілюзію застигlosti» [35, с. 17]. Хлопець «міг підкорити собі [...] сам час, змусивши його спинитися, йти в лад чи поспішати» [35, с. 15]. Цокання годинника навіть стало для юного майстра порадиником у прийнятті важливих рішень, як-от підійти познайомитися з кимось чи назавжди покинути рідне містечко: «Швидко набув уміння безпомилково визначити за монотонним цоканням оте «так» чи «ні» [35, с. 18].

Старий майстер виявляється справді хорошим наставником для хлопця, котрий переживає сильне емоційне збудження від недавно відкритого у собі таланту. Чоловік формує в характері обдарованого юного годинникаря три важливі якості: терпіння, чуття і повагу до ремесла. Отримані поради не лише удосконалюють професійні навички, але й закладають фундамент морально-духовних цінностей особистості: «Найголовніше в годинникарстві – надзвичайне терпіння, [...] насамперед тобі потрібно навчитися бути терплячим. А зумівши це, згодом станеш терплячим в усьому. Людина часто страждає саме від того, що їй бракує терпіння, тому вона не завжди доводить корисну справу до кінця. А немає нічого гіршого, як недоведені до кінця справи, коли вони цього справді варті» [35, с. 18]. Старий годинникар вчить, як вдосконалити талант: «До кожної справи потрібне чуття, [...] якщо його нема, то можеш навчитися всього, але ніколи не володітимеш своїм умінням достеменно. У тебе воно є. Бережи оте чуття. Без нього неможливо бути справжнім майстром.» [35, с. 19].

Чоловік наголошує здібній дитині на тому, що талант може зруйнуватися від вразливості обдарованої натури, від почуття самотності чи переживання покинутості (це, власне, Нетутешньому і доводиться пережити уже в юному віці, втративши кохану Вірку): «Коли робота не в радість, коли починаєш робити все з примусу, а не тому, що хочеш цього, це небезпечно, хлопче. Небезпечно, коли твої негаразди впливають на твоє ремесло. Ремесло має бути над усім. Затям собі це, хлопче. Це справді небезпечно, бо одного дня можеш згубити свій хист майстра» [35, с. 61].

Попри вимогливість старий годинникар проявляє найголовнішу рису наставника – прийняття природи здібної дитини. Розуміння з боку майстра, що «в суперечках із диваками ніколи немає сенсу, однаково їм неможливо довести того, у що вони не вірять», дає змогу підтримати обдаровану особистість у час моральної кризи (заперечення свого призначення та зневіри), відпустити талановитого хлопця шукати власний шлях, навіть опуститися згодом на

соціальне дно, щоб віднайти справжні цінності і гармонію, знову повірити у цілющу силу свого дару [35, с. 61].

Таким чином, О.Сайко через розвиток особистості Нетутешнього в дитячому віці та повне розкриття його таланту у подальшому житті підтверджує факт відповідальності дорослих за створення належних умов для реалізації потенціалу обдарованості. На цьому наголошує А. Міллер: «Люди, які отримали [...] захист, повагу і щирість, чия цілісність у дитинстві не постраждала, виростуть розумними, делікатними, емпатійними та дуже чутливими. Вони радітимуть життю [...]» [29, 159]. Ми спостерігаємо це в кінці повісті, коли Нетутешній, колишній відлюдник, приймає зовсім нове для себе рішення – змиритися з невблаганним плином часу, який він прагнув контролювати. Хлопець збирає викинуті ним у пориві відчаю та зневіри у своєму таланті годинники (котрі були для нього «немов живі істоти», «єдиним скарбом») і констатує: «Відтепер він буде завжди сподіватися і чекати чогось доброго і в цьому знаходити сенс...» [35, с. 127].

Наставник – це не лише той, хто вчить ремеслу, але і той, хто допомагає обдарованій дитині сформувані необхідні риси характеру, щоб талант міг повною мірою розкритися. Саме такими є завуч Микола Павлович, професор Вадим Андрійович та адвокат Анатолій. Вони стають наставниками для Сергія з повісті «140 децибелів тиші», не маючи жодного стосунку до музики, але створюючи якнайкращі умови (фізичні та психологічні, ментальні) для того, щоб хлопець знову проявив втрачені здібності геніального піаніста.

Примітно, що цих чужих людей знаходить Сергій зовсім несподівано, проте за дуже драматичних обставин. Їхні взаємостосунки започатковуються в моменти, коли обдарований хлопець із благополучної родини переживає сильні внутрішні емоції в таких екстремальних ситуаціях: смерть сім'ї, повна втрата слуху й здатності говорити, вимушене життя жебрака та кишенькового злодія, втеча з притону, виживання в міських нетрях, боротьба за фізичне існування, порятунок глухонімої подруги Ярини під час пожежі.

На відміну від взаємовідносин між Нетутешнім та старим майстром, які формувалися лінійно, спілкування Сергія з новими наставниками вибудовуються подібно до параболи: спочатку це зародження й вияв довіри до людей із досвідом, потім – сильне розчарування, зневіра через зраду старших, і, зрештою, – відродження втраченого почуття через шляхетний вчинок дорослих. Тут простежуємо одну закономірність: кожен із вище описаних етапів розвитку складних взаємостосунків із обдарованою дитиною базується на тому, чи має наставник авторитет, чи зумів він здобути повагу.

А. Бачинський знайомить читача з талановитим піаністом Сергієм, коли той, будучи дитиною, переживає справжню екзистенційну кризу та переоцінку цінностей. Батьки і менша сестра хлопця гинуть в автокатастрофі, а сам він, втративши слух і здатність говорити, потрапляє до спеціалізованого інтернату глухонімих дітей. Згодом дізнавшись про наслідки трагедії і почувши, що двоюрідний дядько по материній лінії від опікунства над хлопцем відмовився, Сергій усвідомлює, що нікому не потрібен. Забули про нього й у школі, в котрій він, успішний музикант, був колись справжньою зіркою. Хлопця показали по телебаченню, йому заздрили однокласники, з ним хотіли подружитися через його популярність. Аварія ж позбавила Сергія не лише сім'ї, але й можливості виразити свої почуття через талант.

Втрата слуху підкреслила усвідомлення власного безсилля: «З народження він ріс в оточенні звуків музики. Тепер його оточувала тиша, а музику мало замінити безперервне переплетіння пальців, долонь і рук перед очима. У цю мить йому особливо гостро забракло мами й тата з їхнім вічним «пилянням» на скрипці і «дуттям» на кларнеті, а ще малої Іринки з її щоденними ранковими примхами і голосінням... Не стримавшись, Сергій розплакався.» [5, с. 10]. Хлопець зрозумів, яким сенсом наповнював його життя «світ звуків, для якого Сергій тепер уже був чужим» [5, с. 10].

Адаптуватися у світі глухих «дивних незрозумілих дітей», «іншопланетян» Сергієві допоміг завуч інтернату, вчитель-сурдолог Микола Павлович [5]. Коли хлопець дав зрозуміти, що не хоче вчитися й бажає втекти з інтернату,

вчителі підбадьорюють його: «Так не можна, не опускай руки. Не на одній музиці світ зійшовся. Є багато інших професій. Є безліч можливостей реалізуватися в житті» [5, с. 13].

Микола Павлович як справжній наставник проявив розуміння, підтримку, безумовну віру у хлопця (як і старий майстер із повісті «Нетутешній»), заспокоював школяра, коли той робив помилки в жестовій мові, спонукав Сергія спілкуватися з однолітками. Педагог розумів, що «обдаровані діти часто перебільшено емоційні, вони запальні, легко збуджуються через дрібниці, але це не вередування, а виявлення багатства їх натури» [17]. Більше того, він створив умови для повернення і подальшого розвитку здібностей Сергія, спонукаючи його до формування рис, які необхідні обдарованій дитині, щоб гармонійно розвиватися, а саме: «до спостережливості, наполегливості, формування вміння доводити почату справу до кінця, працелюбності, вимогливості до себе, задоволення від процесу творчості, терплячого ставлення до критики, впевненості при невизначеності, гордості і почуття власної гідності» [13, с. 7].

Зрештою, Микола Павлович розумів, що обдаровані діти легко оволодівають новими вміннями та навичками, якщо мають мотивацію. Тому і Сергій проявив неабияку швидкість і легкість у засвоєнні нових навичок (читати по губах, розмовляти жестовою мовою, грати на фортепіано, не чуючи звуків).

А спонукало обдарованого школяра до цього бажання спілкуватися з Яриною, напівсиротою з інтернату, котра, попри свою глухонімосту, відчула звуки фортепіано, на якому грав Сергій. Він сам не міг почути звуки своєї гри, але збентежене і радісне обличчя дівчинки, яка замінила йому рідну сестру, дало зрозуміти дещо важливе. Своім музичним талантом він сповнив сенсом життя Ярини – вона почала вчитися танцювати.

У такий спосіб Сергій також став у якусь мить наставником для дівчини, підбадьорюючи її у навчанні, подібно до того, як Микола Павлович підтримував його самого. «Мене ще ніхто ніколи так гарно не слухав», —

задоволено подумав Сергій, і вперше після аварії на його обличчі засяяла щаслива усмішка...» [5, с. 24].

Талант хлопця дає про себе знати навіть попри набуті фізичні вади: Сергій грає мелодію на піаніно, при цьому не чуючи ані звуку. Ярина стала єдиним однолітком, з яким Сергій спілкувався (хоча й без звуків) із задоволенням. Вона віддзеркалювала його власний внутрішній стан, розгубленість обдарованої дитини в абсолютно нових, незрозумілих обставинах: «Їй важко давалося читання і мова жестів, вона не хотіла вчитися говорити, не вміла дружити, була настороженим їжачком, який при будь-якій спробі наблизитися вмить скручувався в клубочок і випускав гострі голочки» [5, с. 32].

Таким чином, змінивши завдяки своєму таланту Ярину, хлопець повертає до життя і себе. Микола Петрович навіть наказав повиносити хлам із актового залу, де стояло піаніно, щоб Сергій і Ярина мали змогу займатися музикою після уроків.

Нова хвиля випробувань для обдарованого хлопця настає після того, як Ярину відправляють з інтернату додому до жорстокого батька, котрий відсидів термін за вбивство своєї дружини і тепер оформив опікунство над донькою, щоб брати фінансову допомогу та пропивати гроші. Сергій знав, що, будучи в стані алкогольного сп'яніння, чоловік міг дуже нашкодити також і Ярині.

Коли Микола Павлович повідомив Сергієві, що за законом дівчина не могла більше перебувати в інтернаті, тому її таємно відправили додому, хлопець зрозумів, що завуч в ту мить утратив авторитет у його очах. Чутлива натура Сергія підказувала, що тепер дорослим не можна довіряти: «Зрадник він. І директор зрадник, і вихователі. Казали, що люблять її, жаліють, а самі віддали Яринку тому бандитові. Ну нічого, я врятую її, я її не зраджу!» [5, с. 34].

Сергій переживав почуття спустошення, обурення, бо «дитину принижує не відмова у реалізації її бажання, а зневажливе ставлення до її особистості». [29, с.97]. Адже йому навіть не дали попрощатися з дівчинкою, а крадькома відправили з інтернату саме в той момент, коли Ярина та Сергій мали виступати зі своїм музичним номером. У такій ситуації чутлива натура

обдарованої дитини обирає шлях втечі у невідоме майбутнє, проте подалі від несправедливих дорослих.

Подібним чином вибудовуються взаємостосунки Сергія з професором Вадимом Андрійовичем та адвокатом Анатолієм. Хлопець знайомиться з ними після того, як у довготривалих пошуках Ярини втікає з інтернату, переживає жахливий досвід поневірянь у Львові й знову відчуває себе покинутим, нікому не потрібним. У цей момент розпачу Сергія знову рятує музика. Випадково побачивши фортепіано, хлопець починає грати Гріга на музичному інструменті, який зовсім незрозуміло яким чином опинився посеред площі. Так талант зводить хлопця з Вадимом Андрійовичем, професором, та Анатолієм, адвокатом, колишнім студентом професора.

Як і у випадку з Миколою Павловичем, завучем інтернату, обдарований музикант знову переживає емоційну драму. Нові знайомі спочатку викликають у доведеного до відчаю Сергія довіру (професор проявляє чуйність, запрошує хлопця додому, пригощає, пропонує разом із Анатолієм свою допомогу, щоб знайти Ярину), а потім – гостре розчарування (школяр знаходить запис у блокноті професора про намір повідомити в інтернат про місцезнаходження хлопця, котрий зник). Сильне розчарування спричиняє появу негативних спогадів: «Зрадник! Зрадник! Зрадник! — крутилося в голові. — Я повірив, що вони хочуть мені допомогти. А насправді збираються здати назад в інтернат. Їм наплювати і на мене, і на Ярину. Зрадники! Знову зрадники!!!» [5, с. 64].

І вкотре Сергій рятується втечею від нездатності дорослих бути з ним щирими і відвертими, хоча й, на їхню думку, з хороших міркувань. Сильна емоція, яку хлопець не має з ким розділити, «заплутує, заступає [...] реальність і унеможлиблює цілісне сприйняття» [29, с. 147]. Сергій через загострене почуття справедливості вважає, що його всі покинули.

Та зрештою, як з'ясовується, Микола Павлович, Вадим Андрійович, Анатолій, навіть директор інтернату приходять на допомогу Сергієві, коли він все-таки знаходить Ярину, й допомагають дітям врятуватися під час пожежі. Завдяки подальшій опіці наставників у хлопця відновлюється слух і львівські

знайомі підтримують школяра та його подругу своєю присутністю на музичному виступі в інтернаті. Сергій врешті-решт усвідомлює важливість допомоги та підтримки з боку дорослих у досягненні його цілі – повернути здатність грати на фортепіано, щоб ошчасливити свою Ярину. Він зрозумів, як важливо вміти попросити про допомогу, довіряти та бути щирим у комунікації зі своїми наставниками.

Як не дивно, у становленні характеру та реалізації таланту обдарованої дитини несподівано важливу роль відіграє зустріч із ще однією, абсолютно протилежною категорією людей – наставниками-лиходіями.

Коли Сергій вирушає на пошуки Ярини у Верховину, він переживає абсолютно новий життєвий досвід – виживання безхатком і злодієм на небезпечних вулицях Львова. Уміння хлопця (подібно до інших обдарованих дітей) швидко освоювати нові навички допомагає йому не просто вижити, а розвинути вольові риси характеру, щоб знайти дівчину й повернути втрачені здібності. Т. Дука зазначає, що «надзвичайно велика роль у процесі формування особистості обдарованої дитини належить волі. Вольові риси є стрижневими рисами характеру», адже допомагають досягнути поставленої мети [17, с.32]. Для Сергія таким прагненням було бажання зіграти на сцені разом із Яриною, таким чином частково повернути собі втрачену гармонію колишнього життя до аварії, в якому він був зіркою телебачення, відомим піаністом, а не «іншопланетянином».

Під час своїх поневірянь у Львові обдарований хлопець опускається на саме соціальне дно, стаючи членом банди кишенькових злодіїв, вчиться у місцевого кримінального авторитета Саньки Глухаря, як правильно просити милостиню, як непомітно вкрати гроші, як ховатися у вузьких вуличках. Водночас він акумулює свою кмітливість, спостережливість і хитрість, щоб вижити фізично. У цей час хлопчина усвідомлює, як важливо, коли тебе люблять і ти маєш близьких людей. Сергій постійно згадує про батька, який, на відміну від вимогливої матері, був чуйнішим до внутрішніх переживань хлопця.

Роль Саньки Глухаря як наставника у житті Сергія була досить вагомою. Завдяки пережитому досвіду хлопець зрозумів, що навчився за себе постояти, навчився долати повсякденні труднощі і що, головніше, своє сумління й совість треба зберігати чистими та не використовувати власні здібності для того, щоб робити погані речі.

У момент усвідомлення власних моральних цінностей формується чітке розуміння: він не хоче бути таким, як Санька Глухарь, бо місце злодія – в тюрмі, а він, обдарований піаніст, бачить своє майбутнє на сцені, коли буде грати мелодію для Ярини.

Коли Сергій вирішує втекти від Глухаря, він пригадує тата, котрий колись розказував легенду про Гордіїв вузол. У мить духовного розпачу батько стає для сина справжнім наставником. Хлопець, охоче дослухавшись до його поради, втікає від Глухаря: «Сергій сприйняв цей спогад як знак, як допомогу від тата, який спостерігав за ним звідкілясь із того світу і намагався підказати синові, як вчинити» [5, с. 55].

Подібний досвід переживає Нетутешній, ставши жертвою обману управителя Шворки, який підкинув йому цінний перстень, звинувативши в крадіжці. Через наклеп талановитий майстер стає вигнанцем, утікачем, його називають злодієм та волоцюгою. Переживання сильних внутрішніх почуттів, усвідомлення того, що красти – надзвичайно погано, допомагає Нетутешньому повернути віру в себе та в користь, необхідність свого таланту для світу. Якщо взяти до уваги, що такий катарсис обдарований годинникар переживає в юному віці, а геніальний піаніст – у дитячому, то можемо зрозуміти, простежити, наскільки глибокою й трансформаційною була внутрішня еволюція талановитої дитини (піаніста Сергія), що пізнавав реальний світ через вимушене налагодження взаємостосунків із дорослими.

Бачимо, що, бажаючи виправити несправедливість, що сталася з Яриною, Сергій стає на шлях самопізнання від втрати самого себе (втрата сенсу жити, втрата слуху і здатності чути музику, життя злодія) до повернення собі внутрішньої гармонії (через дружбу з дівчинкою, її порятунок, віру у власні

сили, повернення слуху). І все це стало можливим лише за однієї умови – коли дитина навчилася довіряти дорослим, а, отже, й навколишньому світу. Завуч Микола Павлович, професор Вадим Андрійович, адвокат Анатолій, а також тато, який у спогадах хлопця постав не як вчитель-музикант, а як близька людина, чії поради та просто присутність допомогла врятувати життя, – це хороші наставники, котрі готові підкласти сильне плече в момент переживання обдарованою дитиною глибоких негативних чи позитивних емоцій. Для Нетутешнього такими важливими людьми стають матір та старий майстер.

Отже, присутність дорослих у житті обдарованих юних особистостей – важлива й необхідна. Пережитий досвід спілкування з наставниками вчить талановитих героїв працювати над власними примхами й упертістю, недовірою й страхом і так долати повсякденні труднощі. Як зауважує А. Міллер, «щоб розкритися, дитині потрібні увага і захист дорослих, які серйозно до неї ставляться, люблять її і щиро допомагають їй зорієнтуватися у житті» [29, с. 156]. Хороші наставники вчать талановитих дітей розвивати свої найсильніші якості, а лиходії – виявляти та боротися з негативними рисами характеру, налаштовувати свій моральний компас, щоб реалізувати найважливіше завдання – прикрасити власним талантом світ, у якому вони живуть.

Висновки до розділу 3

Ефективний культурний та економічний розвиток сучасного суспільства стає можливим за умови гармонійного розвитку талановитої особистості, адже реалізація потенціалу обдарованості – це запорука еволюції всього людства. Саме тому українські та зарубіжні психологи й педагоги продовжують активно досліджувати цей феномен.

При цьому на сьогодні немає єдино визначеного тлумачення обдарованості, зокрема дитячої. Так, визначають обдарованість як сукупність інтелектуальних, творчих та мотиваційних факторів; як підсумок індивідуального шляху розвитку дитини; результат поєднання інтелектуальних здібностей, вищих за середній показник, креативності та

наполегливості. Р. Стернберг та А. Шведел вважають, що талант неможливо ідентифікувати в дитинстві.

Якщо узагальнити, то обдаровані діти мають спільні позитивні риси (велике бажання знань, нетрадиційне вирішення проблем, допитливість, добре розвинене критичне мислення та фантазія, наполегливість, організованість, вміння робити прогнози, чутливість до проявів несправедливості) та риси негативні (впертість, небажання розділяти іншу точку зору (з метою довести свою інтелектуальну перевагу), гірший фізичний розвиток у порівнянні з однолітками, незацікавленість вивченням шкільної програми (коли вона не відповідає сфері їхніх зацікавлень), невміння йти на компроміс).

Сучасна освіта визначає виявлення та навчання обдарованих дітей одним зі своїх пріоритетних напрямів роботи, тому що всі діти в певному аспекті здібні. Реалізація таланту дитини залежить від оточення. Тому сімейне та шкільне виховання мають першочергове значення. Обдаровані діти краще спілкуються з дорослими, котрі стають прикладом у вирішенні щоденних проблем, ефективного вибудовування стосунків з іншими людьми. Основне завдання батьків, опікунів, учителів, вихователів – створити якнайкращі умови для всебічного гармонійного розвитку обдарованої дитини.

Талановита дитина потребує бачити приклад для наслідування, тому у повістях Андрія Бачинського «140 децибелів тиші» та Оксани Сайко «Нетутешній» однією із центральних проблем постає пошук маленькою обдарованою особистістю хорошого наставника.

Досліджено такі аспекти цього питання: стосунки талановитої дитини з однолітками та безпосередній вплив дорослих як наставників на реалізацію потенціалу обдарованості.

За винятком окремих осіб (наприклад, Ярини), ровесники не розуміють обдарованих дітей, вважають їх дивними або ж заздять їхнім успіхам.

Дорослі, навпаки, не просто допомагають талановитим маленьким особистостям повністю реалізувати свої здібності. Саме вони відповідальні за створення належного середовища (фізичного, освітнього, емоційного) для

гармонійного розвитку обдарованої дитини. На прикладі повістей А. Бачинського «140 децибелів тиші» та О. Сайко «Нетутешній» бачимо, як непросто вибудовуються стосунки талановитих підлітків із хорошими наставниками. Кожен із них вносить свою важливу лепту в розкриття здібностей, формування рис характеру, соціалізації та самоідентифікації обдарованих дітей.

РОЗДІЛ 4. ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ ПРО ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ ЯК ОДИН ІЗ ЕФЕКТИВНИХ ЗАСОБІВ ПРОФЕСІЙНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

4.1. Роль аналізу прози сучасних українських письменників про талановитих дітей у розвитку професійних навичок здобувачів освіти закладів професійно-технічного навчання.

Література як засіб усвідомлення та переосмислення явищ навколишнього світу, безумовно, відіграє важливу роль у громадянсько-патріотичному, морально-духовному, естетичному, професійному та інших видах виховання здобувачів освіти закладів професійно-технічного навчання.

Вивчення на уроках української літератури різних сучасних творів, зокрема і на тему становлення таланту обдарованої дитини, реалізує загальні важливі навчально-виховні завдання, а саме:

- 1) популяризація творів українською мовою;
- 2) стимулювання підлітків розвивати культуру читання;
- 3) розуміти виклики нашого часу та потреби соціуму через аналіз сучасних художніх текстів;
- 4) формувати особисті морально-духовні цінності;
- 5) усвідомити, що гармонійний розвиток кожної особистості – запорука еволюції суспільства.

Якщо говорити про значення творів про обдарованих дітей у професійному вихованні учнів, то слід узяти до уваги висвітлення в художніх текстах таких аспектів:

- 1) зображення рис характеру талановитої юної особистості, котра прагне реалізувати себе у певному ремеслі;
- 2) її адаптацію у сучасному суспільстві, яке динамічно розвивається;
- 3) позитивний і негативний вплив мікро- та макроколективу на прояв здібностей дитини;

4) розвиток професійних навичок та умінь.

Усі вище вказані аспекти взаємопов'язані; останній із них, безумовно, залежить від впливу трьох попередніх.

Аналіз цих аспектів становлення таланту через вивчення художніх текстів на уроках української літератури є одним із ефективних засобів реалізації гармонійного розвитку підлітків, формування їхньої самоідентичності. Зокрема, так здобувачі освіти закладів професійно-технічної освіти вчать вирішувати наступні проблеми, що стосуються реалізації здібностей у професійній сфері життя.

Перша проблема – розвивати позитивні (терплячість, наполегливість, нетерпимість до несправедливості, уважність, зосередженість, здатність фантазувати та ін.) риси характеру й працювати над виправленням негативних (нездатність працювати в команді, відстороненість, неприйняття іншої точки зору, прагнення домінувати в суперечці, егоцентризм та ін.) [17].

Друга проблема – адаптуватися в соціумі, тобто навчатися ефективно комунікувати з однолітками та дорослими; зрозуміти, яким чином оточення допомагає або, навпаки, перешкоджає особистості реалізуватися в ремеслі; брати на себе відповідальність за прийняті рішення; усвідомити, що розкриття здібностей та професійний успіх – це власний корисний внесок людини в загальний розвиток суспільства.

Дослідники, котрі вивчають сучасні проблеми обдарованої особистості (Т. Дука, Л. Карнаух та інші), погоджуються з думкою, що для становлення таланту дитини необхідно створити належні умови. Н. Трофаїла також наголошує на тому, «що всі здорові діти обдаровані» [39, с. 86]. Таким чином, кожен здобувач освіти має змогу в майбутньому якнайкраще проявити свої здібності у певній професії, якщо зростатиме у сприятливому середовищі.

Вважаємо, що вивчення сучасних творів про становлення таланту, зокрема повістей О. Сайко «Нетутешній» та А. Бачинського «140 децибелів тиші» має практичне значення для професійного виховання студентів професійно-

технічних навчальних закладів, котрі вже здобувають спеціальність і прагнуть до самовдосконалення.

4.2. Літературна вікторина за повістю Оксани Сайко “Нетутешній” на тему: “Щасливий, хто реалізував свій таланти” (методична розробка уроку позакласного читання з української літератури для ІІІ курсу (11 клас)).

Мета: поглибити знання здобувачів освіти про творчість сучасних українських письменників, узагальнити відомості про повість Оксани Сайко «Нетутешній»; формувати вміння аналізувати художній текст, характеризувати образи літературних персонажів; розвивати критичне мислення, увагу, пам'ять, уміння працювати в команді; виховувати толерантність, взаємоповагу, бажання самовдосконалюватись в обраній професії.

I. Інструктаж щодо проведення вікторини

Здобувачі освіти діляться на дві команди, обравши назви, дотичні до професій, за якими навчаються, відтак послідовно виконують наступні завдання.

II. Основна частина. Проведення вікторини.

1. Конкурс «Хто більше?»

Скласти асоціативний кущ на тему: «Обдарована дитина», дібравши якомога більше слів.

2.Змагання «Хто швидше?»

Відгадати, про кого із персонажів іде мова.

- 1) Міг безкінечно копірситися в коліщатках і пружинах.
- 2) Незграбний, мовчазний; став, як і батько, м'ясником.
- 3) Був схожий на дивного чарівника, котрий легким порухом пальців міг оживити найменші деталі.
- 4) Вважає, що професія годинникаря не престижна через те, що не прибуткова.

Відповіді: 1) Нетутешній 2) Онисим 3) старий майстер 4) мати Нетутешнього.

3. Конкурс «Знайди пораду»

Які поради давав старий годинникар школяреві, щоб той міг якнайкраще реалізувати свій талант і стати справжнім майстром? Вибрати правильні відповіді.

Бути терплячим. Уникати труднощів. Робити роботу безкоштовно. Прагнути виконати якомога більше замовлень. Поважати обране ремесло. Розвивати чуття. Розвивати талант заради слави та збагачення.

Відповіді: Бути терплячим. Поважати обране ремесло. Розвивати чуття.

4. Змагання «Створи портрет»

Потрібно скласти словесний портрет юного годинникаря: вказати риси характеру обдарованої особистості, котрі розкривають унікальність таланту хлопця.

Відповідь: мовчазний, старанний, творчий, наполегливий, уважний, чутливий до проявів несправедливості, любить фантазувати, дбайливий у ставленні до природи, терплячий, хоче бути корисним для суспільства та ін.

5. Конкурс «Установи відповідність»

Як оточення Нетутешнього реагує на бажання школяра стати годинникарем? Установити відповідність між персонажем та його між емоційною реакцією.

Онисим. Мати Нетутешнього. Старий годинникар.

- 1) Повчає, подає приклад. 2) Не зовсім розуміє, проте виявляє підтримку.
- 3) Не дивується, але й не вміє підтримати.

Відповіді: 1) старий годинникар 2) мати Нетутешнього 3) Онисим.

6. Змагання «Так чи ні»

Чи є наведені цитати із твору Оксани Сайко «Нетутешній» характеристикою головного героя?

«Ніколи не треба вважати, що щось запізно, навіть, якщо це й справді так.» *(Так)*

«Немає нічого гіршого, як не доведені до кінця справи, коли вони цього справді варті.» *(Так)*

«На доброму щокастому обличчі з'явився новий вираз – на ньому застиг байдужий, нудний, одноманітний час.» *(Hi)*

«Пізнаючи премудрості ремесла, навчився відчувати час, чого раніше не вмів.» *(Так)*

«В суперечках із диваками ніколи не має сенсу. Однаково їм неможливо довести того, у що вони не вірять.» *(Так)*

«Здавалося, міг підкорити собі не тільки будь-який годинниковий механізм, а й сам час...» *(Hi)*

«Якби батько був столяром, я теж, мабуть, був би столяром» *(Hi)*

«Ти – надто добрий, надто чесний! Ніби не від світу того...» *(Так)*

7. Конкурс «Я – актор»

Обидві команди обирають улюблений епізод твору «Нетутешній», який стосується становлення таланту годинникаря, та відтворюють обраний уривок.

8. Змагання «Я – детектив»

Здобувачі освіти по черзі витягують зі скриньки предмети, встановлюючи їх зв'язок із процесом реалізації обдарованості головного персонажа повісті «Нетутешній».

Перстень, ручка, годинник, фартух, мішок, монети.

9. Конкурс «Я – майбутній професіонал»

Скласти стисле висловлювання на тему: «Чого я можу навчитися в обдарованого годинникаря, щоб якнайкраще реалізувати свої професійні вміння?» (Обсяг – 4 – 5 речень)

10. Змагання «Мій взірець»

Скласти сенкан про когось із обдарованих особистостей у професії, за якою навчаються здобувачі освіти.

III Підведення підсумків вікторини «Щасливий, хто реалізував свій талант» (за повістю Оксани Сайко «Нетутешній») та оголошення переможців.

Висновки до розділу 4

Вивчення творів про обдарованих дітей на уроках української літератури в закладах професійно-технічної освіти реалізує загальні завдання патріотичного, морального, естетичного, професійного виховання.

Бачимо, що аналіз учнями основних аспектів становлення таланту обдарованої дитини багато в чому співзвучне із основними проблемами соціальної адаптації та професійного становлення майбутніх спеціалістів.

Важливим для здобувачів освіти є усвідомлення, що розкриття здібностей у професійній діяльності залежить від гармонійного внутрішнього розвитку (посилення позитивних та робота з негативними рисами характеру) та ефективної взаємодії з мікро- й макроколективом, від яких особистість не може бути ізольована.

Аналізуючи особливості реалізації таланту обдарованих персонажів у творах сучасної літератури, здобувачі освіти формують власні цінності та критерії професійного успіху.

Методична розробка фрагмента уроку позакласного читання з української літератури для III курсу (11 клас), а саме літературна вікторина за повістю Оксани Сайко «Нетутешній» на тему «Щасливий, хто реалізував свій талант» практично демонструє, що аналіз творів про обдарованих дітей студентами закладів професійно-технічної освіти відіграє важливе значення у професійному вихованні підлітків. Виконання завдань допомагає розвивати критичне мислення, увагу, пам'ять, уміння працювати в команді, виховувати толерантність, взаємоповагу, бажання самовдосконалюватись в обраній професії.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі феномен обдарованості досліджено в різноманітних аспектах, що дало можливість простежити закономірності формування й особливості реалізації таланту дитини в суспільстві кінця XIX - початку XXI століть, а також висвітлення цієї проблеми в українській літературі зазначеного часу.

Так, наприкінці XIX століття Іван Франко, порушуючи проблему розвитку талановитих дітей, їхньої спроби реалізувати себе в суспільстві, наголошував на необхідності реформування змісту середньої школи, щоб наблизити її до життєвих потреб. Письменник спирався на принцип школи для життя, а не життя для школи. І. Франко надавав важливого значення соціологічному (вплив оточення, зокрема, найближчого – родини) та педагогічному (вплив шкільної освіти) аспектам формування й розвитку обдарованості в дітей, про що читаємо у його статтях.

В оповіданні «Малий Мирон» Івана Франка особливої уваги заслуговує концепція «художнього простору»: якщо оточення відповідає психологічній природі особистості, то взаємний зв'язок між ними є більш-менш гармонійним. У протилежному випадку виникає взаємне протиріччя між внутрішнім та зовнішнім, суб'єктивним та об'єктивним світами – людиною та середовищем. У творі «Під оборогом» письменник передав внутрішні переживання головного персонажа через сновидіння. Саме ірреальність дає можливість обдарованому хлопцеві досягти внутрішньої гармонії, тому що суспільство, на жаль, не готове прийняти унікальність світогляду Мирона.

Обидві історії мають унікальний художній стиль та порушують такі актуальні проблеми, як «дитина та світ», «дитина і школа», «дитина та суспільство».

Радянська педагогіка 20-60-х років XX століття також гостро потребувала реформи; принцип дисциплінування, підпорядкування авторитетові вчителя, котрий уособлював тоталітарне суспільство, робили

неможливою реалізацію всебічного гармонійного розвитку обдарованої дитини. Ця тема висвітлена у творах Олесь Донченка «Скрипка» та Григора Тютюнника «Дивак». Внутрішній світ дитини тут розкривається через взаємодію «маленької людини» і дорослих. Для цього письменники використали цілу низку художніх прийомів (організація художнього простору, контраст, паралелізм, ірраціональні переживання, використання символів та ін.).

В оповіданні «Скрипка» Олесь Донченко ідеалізує оточення, робить його відповідним психологічній природі особистості, що зумовлює можливість вільної реалізації таланту обдарованого хлопчини. Дорослі, тобто суспільство, врешті-решт виявляють розуміння і підтримують індивідуальність Лукаша. Таким чином письменник висловив мрію про ідеальне майбутнє, що його обіцяла людям нова комуністична влада. Розчарувавшись у радянській дійсності, Олесь Донченко, проте, зберіг віру в те, що талант все одно реалізується, бо його мета – зробити навколишній світ кращим.

Зовсім у протилежному становищі опиняється обдарований Олесь з оповідання Григора Тютюнника «Дивак». Дорослі, обмежені дрібними потребами та інтересами, засуджують юний талант. Виникає конфронтація між здібною дитиною та оточенням. Використання прийому казкотерапії, ірреальних переживань в кінці твору підкреслює той факт, що суспільство, на жаль, не готове прийняти унікальність світогляду дитини.

До актуальних проблем, які порушив Іван Франко (як-от «дитина та школа», «дитина та суспільство»), Олесь Донченко та Григійр Тютюнник додають проблеми «дитина та сім'я», «дитина та природа».

Сучасне суспільство у XXI столітті декларує важливість гармонійного розвитку талановитої особистості, адже реалізація потенціалу обдарованості – це запорука розвитку людства.

Дослідники погоджуються, що реалізація таланту дитини залежить від оточення, тому основне завдання батьків, опікунів, учителів, вихователів –

створити якнайкращі умови для всебічного гармонійного розвитку обдарованої дитини.

Талановита дитина потребує бачити приклад для наслідування, тому в повістях Андрія Бачинського «140 децибелів тиші» та Оксани Сайко «Нетутешній» однією з центральних проблем постає пошук юною обдарованою особистістю хорошого наставника. Досліджено два аспекти цього питання. Перший – складні стосунки талановитої дитини з однолітками, котрі виявляють нерозуміння, заздрість, зневажливе ставлення. Дорослі, навпаки, намагаються допомагати талановитим дітям повністю реалізувати свої здібності, створюючи належне середовище для гармонійного розвитку. Але й тут школярі переживають емоційну драму. На прикладі повістей А. Бачинського «140 децибелів тиші» та О. Сайко «Нетутешній» бачимо, що для того, щоб стати хорошими наставниками, дорослим потрібно здобути авторитет в обдарованих дітей. Наставники-лиходії також вносять свою лепту у формування рис характеру, соціалізацію та самодетермінацію обдарованих дітей.

Отже, завдяки тому, що література завжди відображає культурні та соціальні процеси, реагує на них та переосмислює явища навколишньої дійсності, маємо можливість простежити закономірності та особливості становлення таланту обдарованої дитини в суспільстві.

Методична розробка фрагмента уроку позакласного читання з української літератури за повістю Оксани Сайко «Нетутешній» практично демонструє, що аналіз творів про обдарованих дітей відіграє важливе значення у професійному вихованні підлітків. Виконання завдань допомагає розвивати критичне мислення, увагу, пам'ять, уміння працювати в команді, виховувати толерантність, взаємоповагу, бажання самовдосконалюватись в обраній професії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анджейчак А. Психолого-педагогічні умови формування творчої особистості дитини в освітньо-виховних закладах. *Обдарована дитина*. 2000. № 5. С. 8-13.
2. Антонова О. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу: монографія. Житомир: Житомир. держ. ун-т, 2005. 456 с
3. Астаф'єв О. Еволюція художнього портрета у прозі Григора Тютюнника «Прийшов, щоб не розлучатися...» : На пошану 70-річчя Григора Тютюнника. Київ : Твімінтер, 2005. С. 17-22.
4. Басс І. Художня проза Івана Франка. Київ, 1965. 312 с.
5. Бачинський А. 140 децибелів тиші. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 89 с.
6. Біленко Т. Креативна природа художнього слова Івана Франка як чинник виховного процесу. *Іван Франко в школі* : збірник науково-методичних праць. Дрогобич, 2003. Вип. 1. С. 23–36.
7. Василюк В. Психологізм дитячих оповідань І. Я. Франка *Літературознавчі студії* : збірник наукових праць. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філології. Київ, 2002. Вип. 2. С. 58–61.
8. Вернигора Н. Література для дітей у ХХ ст.: жанрово-тематичний аспект. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2004. Січень-березень. С.87-95.
9. Вертій О. Естетика Івана Франка і формування основоположних підстав вивчення української літератури в сучасній школі. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2006. № 3. С. 5-11.
10. Гнідець У. Канон літератури для дітей та юнацтва. *Слово і Час*. №8. 2014. С. 72-80.
11. Гнідець У. Література для дітей та юнацтва в Україні: між західним і східним каноном. *Слово і Час*. 2014. №12. С. 50-57.
12. Гундорова Т. Кітч і література. Травестії. Київ : Факт, 2008. 284 с.

13. Дементьєва І. Програма роботи з обдарованими дітьми. *Обдарована дитина*. 2007. № 6. С. 7.
14. Дивосвіт «Веселки»: антол. літератури для дітей та юнацтва : у 3 т. / упорядкув. Чайковського Б. Київ : Веселка, 2005. Т. 2 : Українська література. 703 с.
15. Добровольська Л. П., Яремчук С. В. Здібності як один з головних критеріїв природного відбору. *Педагогіка і психологія*. 2001. № 2. С. 73-78.
16. Дорошенко В. «Іван Франко (зі спогадів автора)», *Свобода*, №145 (6 червня 1957 р.). С. 70–71.
17. Дука Т. Розвиток обдарованої дитини в умовах сьогодення. *Вісник Польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я. А. Коменського*. Вип. 1(20): Сучасні проблеми обдарованості особистості: матеріали 1 Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Умань, 20-21 травня 2020 р.) / МОН України, НАПН України, Ін-т педагогіки та ін.; редкол.: Осадченко І. (голов. ред. та відп. за вип.), Васьківська Г., Велскоп В. та ін. Умань: Візаві, 2020. С.29-33.
18. Закоханий у рідну землю: до 100-річчя від дня народження Олеся Донченка / укладач Турчин Н.І. Київ, 2012. Національна бібліотека України для дітей : веб-сайт. URL: <https://chl.kiev.ua/default.aspx?id=6208> (дата звернення: 19.11.2024)
19. Зборовська Н. Стильовий портрет шістдесятництва. *Слово і Час*. 2001. № 12. С. 26-42.
20. Історія педагогіки України. Розділ IV. Педагогічна думка в другій половині XVIII—XIX ст. 7. Педагогічні ідеї Михайла Драгоманова, Івана Франка, Лесі Українки URL: http://subject.com.ua/psychology/history_pedagog/22.html (дата звернення: 19.11.2024)
21. Карабьова О., Клименко З. Дитячий світ у прозі Григора Тютюнника. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія : Лінгвістика і

- літературознавство. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=25809> (дата звернення: 19.11.2024)
22. Карнаух Л. Специфіка проблеми виховання обдарованої дитини дошкільного віку. *Вісник Польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я. А. Коменського*. Вип. 1(20): Сучасні проблеми обдарованості особистості: матеріали 1 Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Умань, 20-21 травня 2020 р.) / МОН України, НАПН України, Ін-т педагогіки та ін.; редкол.: Осадченко І. (голов. ред. та відп. за вип.), Васківська Г., Велскоп В. та ін. Умань: Візаві, 2020. С.45-47.
 23. Ковальчук А. Художній простір як засіб психологізму. *Слово і Час*. 2001. № 7. С. 73-77.
 24. Коцюбинський М. Твори: у 7 т. Т. 4. Київ, 1975. 385 с.
 25. Легкий М. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка. Львів : Львівське від. Ін-ту літератури НАНУ, 1999.
 26. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-х роках. Донецьк : Донецький держ. техн. ун-т, 2000. 248 с.
 27. Матковський М. Актуальність ціннісних ідей Івана Франка щодо становлення сучасної української молоді. *Релігія та соціум*. 2014. № 1/2. С. 221– 226.
 28. Микитюк В. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 408 с.
 29. Міллер А. Драма обдарованої дитини та пошук справжнього Я. Київ: Видавництво Ростислава Бурлаки, 2022. 160 с.
 30. Новик О. П. «Тренос» Мелетія Смотрицького і творчість романтиків: проявлення традиції. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Частина 3. С.77-85.
 31. Отрох Н. Феномен обдарованості в контексті інноваційних поглядів на інклюзивну освіту талановитої молоді: філософсько-педагогічний аспект. *Нова парадигма : журнал наукових праць / голов. ред. В. П. Бех. ; Нац. пед.*

- ун-т імені М. П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». Вип. 122. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 40 – 49.
32. Паперна Г. І. Франко про народну освіту. Львів : Вільна Україна, 1946. 64 с.
33. Петришина У. В. Тема особливого героя у творах О. Сайко для підлітків : кваліфікаційна робота магістра спеціальності 035 «Філологія» / наук. керівник Н. В. Горбач. Запоріжжя : ЗНУ, 2023. 60 с.
34. Рибалка В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник. Київ, Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 424 с.
35. Сайко О. Нетутешній: повість. Київ: ВЦ «Академія», 2018. 128 с.
36. Смаль В. 3. Педагогічні ідеї Івана Франка. Київ : Радянська школа, 1966. 188 с.
37. Сухомлинська О. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції. *Історія педагогічної думки*. С.4–24. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/32308395.pdf> (дата звернення: 19.11.2024)
38. Ткачук С. Мотив болю у творчості Григора Тютюнника. *«Прийшов, щоб не розлучатися...»: На пошану 70-річчя Григора Тютюнника*. Київ: Твімінтер, 2005. С. 251-263.
39. Трофаїла Н. Психологія обдарованої дитини. *Вісник Польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я. А. Коменського*. Вип. 1(20): Сучасні проблеми обдарованості особистості: матеріали 1 Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Умань, 20-21 травня 2020 р.) / МОН України, НАПН України, Ін-т педагогіки та ін.; редкол.: Осадченко І. (голов. ред. та відп. за вип.), Васьківська Г., Велскоп В. та ін. Умань: Візаві, 2020. С.83-87.
40. Тютюнник Г. Облога: Вибр. твори / упорядкув. В. Дончика. 3-тє вид. Київ : ПУЛЬСАРИ, 2005. 832 с.
41. Тютюнник Г.М. Увага до психологічних деталей у творах для молоді Григора Тютюнника URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/17129/37-Dudko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 19.11.2024)

42. Фещенко П. Зустрічі на дорогах війни: Діти в творах Г. Тютюнника. Дит. літ., 1984. №5. С.16-19.
43. Франко І. Грицева шкільна наука : вірші, оповідання, казки : для мол. та серед. шк. віку / упоряд., ред. та передм. Вишневського Н.О. Київ : Веселка, 1990. 380 с.
44. Франко І. Із секретів поетичної творчості. Зібрання творів у 50-ти т. Т. 31. Київ: Наук. думка, 1981. С. 45-120.
45. Франко І. Я. Твори в 20-ти томах. Київ : Держлітвидав України, 1954-1965. Т. 4. 328 с.
46. Франко І. Збірка «Малий Мирон». Львів : Каменярі, 1978. 61 с.
47. Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами. Зібрання творів у 50-ти т. Т. 45. Київ, 1998. С. 24–40.
48. Франко І. Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі снятинським). Зібрання творів у 50-ти т. Т. 46. Кн. 2. Київ : Наукова думка, 1985. С. 108–116.
49. Франко І. Твори в 2-х томах. Т. 2. Оповідання. Київ: Дніпро, 1981. 495 с.
50. Франкова криниця : вивчення творчості Івана Франка в школі : посібник для вчителя / укладач Кіліченко Л. Київ, 1991. С. 288.
51. Шалагінов Б. Дитяча література: до концепції історичної періодизації. *Слово і Час*. 2013. №8. С. 1-6. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7866aa0d-5ae0-434e-a4e0-7d2427a75d72/content> (дата звернення: 19.11.2024)
52. Швець А. Модель дитячого світу у прозі Івана Франка. *Дивослово*. 2005. № 9. С. 53–57.
53. Ягупов В.В. Педагогіка : навч.посібник. Київ: Либідь, 2003. 560 с.
54. Ящук О. Проблема навчання обдарованих дітей. 2016. С.1-9 URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/10068/1/Problema%20pidgotovky%20obdarovany%20x%20ditej.pdf> (дата звернення: 19.11.2024)